

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ स्कान्देमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे
तृतीयमरुणाचत्तमाहात्म्यम्

तत्र उत्तरार्धः प्रारभ्यते

—::००::—

प्रथमोऽध्यायः

स्थानमाहात्म्यप्रस्ताववर्णनम्

व्यास उवाच

वसन्तो नैमिषारण्ये मुनयः सूतमब्रुवन् ।

मुनय ऊचुः

स्थानानामुत्तमं शैवं यत्स्थलं तद्वदस्व नः ॥ १ ॥

सूत उवाच

यूयं शृणुत यत्पूर्वनन्दीश्वरमुखाच्छ्रुतम् । मार्कण्डेयेन तद्वक्ष्ये मुनयः शृणुताऽऽदरात्

मार्कण्डेय उवाच

नन्दीश्वर त्वया प्रोक्तो महिमा माध्यमेश्वरः । मयाऽप्यवधृतः सर्वोभक्तिश्रद्धार्द्रचेतसा
तथापि वद मे भूयो देवदेव दयानिधे । अहं यत्परिपृच्छामि भवन्तं विहितादरः ॥
त्वयाऽप्यविदितं किञ्चिन्नास्त्यत्र भुवनत्रये । सर्वागमपुराणेषु बाह्येष्वाम्भ्यन्तरेषु च ॥

स्वर्गापवर्गयोः पुंसां भूमिरेव विशिष्यते । सर्वकर्माणि निर्मातुं तत्तत्फलपरायणैः
फलं च त्रिविधं पुंसां त्वयैव कथितं पुरा । भूमौ सुखं स्वर्गभोगः कैवल्यमिति भेदतः
पुण्यक्षयेण क्षीयेत प्रायः प्राथमिकं द्वयम् । क्षीयते न तृतीयन्तु कर्मणामेव नाश्रयात्
तत्सिद्धिस्तु त्वया प्रोक्ता विशुद्धज्ञानगोचरा । सर्वेषां दुर्लभं शुद्धज्ञानं देहभृताम्पुनः
तज्ज्ञानं कुत्र वा क्षेत्रे शास्त्रादिपठनम्विना । शिवपूजनमात्रेण सिद्ध्येत्सर्वशरीरिणाम्
ज्ञानयोगाक्रियाचर्यास्वशेषाणां शरीरिणाम् । अपिशैवागमोक्तास्तु न बुद्धिः सम्प्रवर्त्तते
यस्य स्थानस्य माहात्म्यादल्पैरपि शरीरिणः ।

लप्स्यन्ते नियमैः शुद्धज्ञानं तन्मम कथ्यताम् ॥ १२ ॥

भस्मरुद्राक्षवहनादीश्वरस्मरणात्सकृत् । यत्र मुग्धैरपि श्रेयो लभ्यतस्तथानमुच्यताम्
अबुद्धिपूर्वकेणाऽपियत्रवासेन देहिनाम् । अविघ्नं सेत्स्यते श्रेयःस्थानं तन्मेऽनुगृह्यताम्
जातानां वर्णसाङ्ख्यैर्तैरर्चीयोनिमीयुषाम् । स्थावराणामपिश्रेयो यत्र तत्क्षेत्रमुच्यताम्
इतीरयित्वा स मृकण्डुनन्दनः समं मुनीन्द्रैरपरैर्महात्मभिः ।

पपात तस्याऽङ्घ्रिसरोरुहद्वये शिलादसूनोरखिलागमाढ्ये ॥ १६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्रां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे स्थानमाहात्म्यप्रस्ताववर्णनं नाम
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

नन्दिकेश्वरमार्कण्डेयसम्वादे महीमण्डलस्थितानाम्बिविधशिवक्षेत्राणां
शक्तिसहितानाम्बर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

स्थानं त्वया मुने पृष्ठमस्ति माहेश्वराग्रणि । चराचराणां सर्वेषां भूतानामपिशर्मणे ॥
प्रकल्पितं हि देवेन तत्तत्कर्मानुगुण्यतः । शरीरभाजां जननं तासु तास्वपि योनिषु ॥

त्वया शुश्रूषितं तेषां हिताय महते ह्यलम् । अन्यथा संसृतेर्हानिः कल्पकोटिशतैर्न हि
स्वल्पैर्हि कर्मभिर्ज्ञानैरपि प्राप्ता पुनः पुनः । प्रतीयन्वनयाज्जन्ममरणे नैव शाम्यतः ॥
कथं नु विरतो देही गर्भभोगसमागमात् । विश्रान्तये प्रकल्पेत विशुद्धज्ञानतो विना
प्रदेशः कथिताः पूर्वं प्रसङ्गवशतो मया । ऋषिभेदादिकं तेषु निवासः कृत्तिवाससः
केचित्तीरेषु गङ्गायाः केचित्सारस्वतेतटे । कालिन्दीतीरयोरन्ये कतिचिच्छोणरोधसि
अपरे नर्मदातीरे परे गोदावरीतटे । कतिचिद्गोमतीतीरेष्वन्ये हैमवतीतटे ॥ ८ ॥
समुद्रपार्श्वेष्वितरे द्वीपेष्वन्ये सरस्वताम् । मुखेषु केचित्सिन्धूनां सम्भेदेष्वपि केचन
कुष्णावेणीतटे केचित्तुङ्गभद्रान्तिके परे । उपवेण्यां कतिपये परे शक्त्यापगान्तिके ॥
कावेरीतीर इतरे केचिद्वेगवतीतटे । अन्ये तु ताम्रपर्ण्याश्च कतिचिन्मुरलातटे ॥ ११ ॥
केचिदैरावतीतीरे त्वितरे यातुकाङ्क्षिके ॥ १२ ॥

कन्यातटेषु कतिचित्कतिचित्कुमारीतीरे परे च तमसावरुणान्तिकेऽन्ये ।

मन्दाकिनीसविधयोरितरे परेऽपि शिप्रातटे परिसरेषु परे सरयवाः ॥ १३ ॥

विपासाभ्याश इतरे शतद्रुतितटे परे । चर्मण्वत्युपकण्ठेऽन्ये केचिद्गोमरथीतटे ॥ १४ ॥
केचिद्विन्दुसरोऽभ्यर्णेषु परे पम्पासरस्तटे । अभ्यर्णकेऽपि भैरव्याः कतिचित्कौशिकीतटे
अपरे मालिनीतीरे परे गन्धवतीतटे । कतिचिन्मानसोपान्ते केचिदच्छोदरोधसि ॥
इन्द्रद्युम्नसरस्यन्य एके तु मणिकर्णिके । परे तु वरदातीरे ताप्यां कतिचनाऽपरे ॥

पातालगङ्गासविधे शरावत्यन्तिके परे ॥ १७ ॥

लोहित्याकूलयोः केचित्कतिचित्कालमातटे ।

वितस्तोपान्तिके त्वन्ये चन्द्रभागान्तिके परे ॥ १८ ॥

सुरलोपान्तिके केचित्पयोणीतीरयोः परे । केचिन्मधुमतीतीरे केचनाऽनुपिनाकिनीम्
उक्तं वाराणसीक्षेत्रं क्रोशपञ्चकपावनम् । देवस्तत्राऽविमुक्ताख्यो विशालाक्ष्यासमाचतः
कपालमोचनं यत्र यत्राऽऽस्ते कालभैरवः । मृतानां यत्र रुद्रत्वं काशो विद्धि हि तां मुने
गयाप्रयागावपि ते कथितौ सर्वसिद्धिदौ । यत्र पिण्डप्रदानेन तुष्यन्ति पितरः किल
आकर्णितं च केदारं यस्मिन्महिषरूपधृक् । देवोऽपि च हतो देव्या सर्वश्रेयस्करो नृणाम् ॥

सर्वसिद्धकरं पुंसां क्षेत्रं वदरिकाश्रमम् । यत्राऽऽस्तेऽव्ययको देव्या नरनारायणचितः
श्रुतं हि नैमिषं क्षेत्रं त्वया यत्र महेश्वरः । देवदेवाभिधः पुण्यो देवी सारङ्गधारिणी
अमरेशमिति स्थानं प्रोक्तं सर्वार्थसाधकम् । ॐकारनामा तत्रेशचण्डिका ख्यामहेश्वरी
पुष्कराख्यं महास्थानं श्रुतं ते कथितं मया । यत्र देवो रुजोगन्धिः पुरुहूता महेश्वरी
आषाढीनाम ते स्थानं पावनं कथितं मया । आषाढेशो हरस्तत्र रतीशा परमेश्वरी
दण्डिमुण्डिसमाख्यां च स्थानं ते कथितं मया ।

यत्र मूण्डी महादेवो दण्डिका परमेश्वरी ॥२६॥

लाकुलं नाम ते स्थानं संशुद्धं कथितं मया । लाकुलो शो ह्रगोयस्मिन्नङ्गा सर्वमङ्गला
भारभूतिरिति स्थानं भवतोऽभिहितं मया । यत्र भाराभिधः शम्भुर्भूत्याख्याभूधरात्मजा
अरालकेश्वरनाम स्थानं ते कथितं मया । यत्र सूक्ष्माभिधः शूलिसूक्ष्माख्याशैलनन्दिनी
गयानाम महाक्षेत्रं तव प्रस्तावितं मया । मङ्गलाख्या शिवा यत्र शङ्करः प्रपितामहः ॥
कुरुक्षेत्रमिति स्थानं भवते विनिवेदितम् । यत्र स्थाणुप्रियादेवी देवः स्थाणुसमाह्वयः
उक्तं कनखलं नाम मया ते स्थानमुत्तमम् । उग्रो यत्र पुरारतिरुग्रा गिरिवरात्मजा ॥
तालकाख्यं महाक्षेत्रं मार्कण्डेयमयोदितम् । देवी स्वायम्भुवी यत्र स्वयम्भूः परमेश्वरः
अट्टहासमिति प्रोक्तं महास्थानं मया तव । यत्राऽर्कः पूजयित्वेशमासीत्पूर्णमनोरथः
कृत्तिवासाभिधं क्षेत्रमुक्तं ते वेदवित्तमम् । यः कैलासादपिशलाव्योनिवासः कृत्तिवाससः
भ्रमराभिवक्या देव्या महेशो मल्लिकार्जुनः । श्रीशैले सृष्टिसिद्ध्यर्थं पूजितः परमेश्वरिणा
सुवर्णमुखरीतीरे कालहस्तीति शङ्करः । व्यासेनाराधितो भृङ्गमुखरालक्याऽम्बया ॥

काञ्चयामेकाग्रमूलस्थः कामाक्ष्या कामशासनः ।

तपस्यन्त्याऽभिसंश्लिष्टो वलयेनाऽङ्कितोऽभवत् ॥२७॥

अस्ति व्याघ्रपुरं नाम तिलिकाननमध्यगम् । यत्र नृत्यन्तमीशानं पयुपास्ते पतञ्जलिः
श्वेतारण्यमिति स्थानमुक्तं तव मया पुरा । भग्नमैरावतोदन्तं मेजे यत्र शिवार्चनात्
सेतुबन्धमिति स्थानमवोचं तत्र राघवः । रामनाथाख्यया देवमहोदधेन प्रत्यतिष्ठितम्
गतप्रत्याह्वयस्थानं विद्यते वृषभध्वजः । यत्र जम्बूतरोर्मूले जगद्रक्षार्थमाश्रितः ॥२८॥

मणिमुक्तानदीमन्वक्षेत्रे वृद्धाचलाह्वये । नित्यं सन्निहितो देव इत्याकर्णित एव ते ॥
श्रीमन्मध्याङ्गुनं नाम श्रुतं स्थानमनुत्तमम् । यस्मिन्वरप्रदो नित्यं गौरीसहचरो हरः ॥
आस्थितं सोमनाथेन सोमतीर्थं त्वया श्रुतम् ।
यत्र त्यक्तवतां देहं न भूयो भवबन्धनम् ॥२८॥

आकर्णितं हि भवता क्षेत्रं सिद्धवटाह्वयम् । यत्र सिद्धाः समर्चन्ति ज्योतिर्लिङ्गमनुत्तमम्
अश्रावि खलु ते क्षेत्रं कमलालयसञ्ज्ञकम् । दलमाकेशार्चनाल्लेभेयत्र श्रीजीविता हरेः
श्रुतवानसि कङ्काद्रियत्र सन्निहितो हरः । इदानीमप्युपासाते मोक्षाय ब्रह्मकेशवौ ॥
श्रीमद्द्रोणपुरं वेत्ति यस्मिन्कलियुगक्षये । नौकामारूढवानव्यौक्षुभिते पार्वतीपतिः
श्रुतं ब्रह्मपुरं नाम क्षेत्रं यत्रेन्द्रजितपुरा । आर्यपुष्करिणीतीरे स्थापयामास धूर्जटिम् ॥
श्रीकोटिकाख्यं ज्ञानाभिर्क्षेत्रं यत्रेन्दुशेखरः । समाराध्यतां पुसां पापकोटीव्यपोहति
आकर्णितं च गोकर्णं शिवं यत्सन्निधानतः ।

आरिराधायिषुः स्वर्गं जामदग्न्यो न काङ्क्षति ॥२९॥

त्रिपुरान्तकमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र त्रियम्बकः । निराकरोति निरयाद्भयं दृष्टवतां नृणाम् ॥
उक्तं कालाञ्जनं क्षेत्रं यद्वासीकालकन्धरः । निर्वापयति भक्तानां घोरसंसारसंज्वरम्
प्रियालवणमाख्यातं क्षेत्रं यत्राऽम्बिकापतिः । पयोऽर्थिनेपयः सिन्धुं विततारोपमन्यवे
क्षेत्रं प्रभासमुक्तं ते यत्र खण्डेन्दुशेखरः । पूजितः शौरिसीरिभ्यां दत्तवानक्षयं फलम्
वेदारण्यं विजानीषेयस्मिन्प्रमथनायकः । अभ्यर्थितोऽभून्मोक्षार्थं दक्षेण प्राक्कृतागसा
हेमकूटं त्वमश्रौषीः स्थानं विषमचक्षुषः । पुंसां तपस्यतां यत्र पुनर्जननतो न भीः ॥
क्षेत्रं वेणुवनं नाम विद्यते पापनाशनम् । यत्र वंशलतागर्भाज्जातो मुक्तामणिः शिवा ॥
जालन्धरमिति स्थानमन्धकारेस्त्वया श्रुतम् । लेभे गणपतां तत्र तपस्याभिर्जलन्धरः
ज्वालामुखमिति स्थानमज्ञासीः कथितं मया ।

यत्र ज्वालामुखी देवी कालरुद्रमपूजयत् ॥३०॥

अस्ति भद्रवटो नाम क्षेत्रमुक्तं श्रुतं त्वया । त्र्यम्बकं यत्र हेरम्बः सम्पदे पर्यपूजयत् ॥
न्यग्रोधारण्यमुक्तं ते यत्रोन्नेनिर्ममे किल । उच्चण्डताण्डवंकाल्यासाकंसङ्घर्षमेयिवान्

गन्धमादनसज्जं तत्क्षेत्रमाकर्णितं त्वया । आज्ञनेयेन रचितं यत्र मृत्युञ्जयार्चनम् ॥
 गोपर्वतमिति स्थानं शम्भोः प्रख्यापितं मया । यत्र पाणिनिनालेमेवैयाकरणिकाग्रयता
 वीरकोष्ठमिति क्षेत्रस्थानं नन्ववधारितम् । यत्र प्रचेतसा लेभे तपसा कविमुख्यता ॥
 महातीर्थमिति प्रोक्तं जानीषेयत्र शम्भुना । अध्यापितास्सुपर्वाणः सर्वेऽपि दृष्टिणादयः
 मयूरपुरमुक्तं ते क्षेत्रं माहेश्वरं मया । लेभे यत्र व्रतस्थेन ह्यादिनी वज्रपाणिना ॥७१॥
 श्रीसुन्दरमिति क्षेत्रमुक्तं वेगवतोतटे । कलावपि युगे यस्मिन्देवदेवेन दीप्यते ॥७२॥
 कुम्भकोणमिति स्थानं शम्भोर्वेत्सि हि यत्र सा ।

गङ्गाऽपि माघे सान्निध्यं कुरुते स्वाघशान्तये ॥ ७३ ॥

अनुगोदावरोतीरं त्र्यम्बकं नाम ते श्रुतम् । शक्तिं यत्र गुह्यं लेभे तारकासुरघातिनीम्
 श्रोपाटलं व्याघ्रपुरमाख्यातं वेदवित्तम । त्रिशङ्कुना जातिशुद्ध्यै यत्र गङ्गाधरोऽर्चितः
 क्षेत्रं कदम्बपुष्पाख्यं भवता चाऽवधारितम् । त्वत्कृते यत्र शूलेन कृतान्तं शम्भुरक्षिणोत्
 अविनाशाख्यमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र वृषध्वजः । सान्निध्यं पडिकण्ठाय विततारप्रसेदिवान्
 रक्तकाननमाख्यातं मया क्षेत्रं तवाऽनघ ।

मित्रावरुणयोर्यत्र रुद्रोऽजनि वरप्रदः ॥ ७८ ॥

श्रीहाटकेश्वरं क्षेत्रं पातालस्थं त्वया श्रुतम् । यत्र वैरोचनिर्देवं स्वपदप्राप्तयेऽर्चति ॥
 वेत्सि शम्भोः प्रियावासं कैलासं नित्यसेवकः । यत्र यक्षेश्वरस्य क्षमभ्यर्चयति भक्तिः
 स्थानानि खण्डपरशोरित्युक्तानि मया पुरा । त्वयाप्यवधृतान्येव किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि
 इत्युचिवा नेष शिलादनन्दनो मुनेर्मुक्कण्डोस्तनयं मुनीश्वरम् ।

भक्त्यानमन्तं पदयोः करेण पस्पर्श मौलौ करुणारसार्द्रः ॥ ८२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्रयां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
 अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे महीमण्डलस्थविधिधिशिवक्षेत्रवर्णनं नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः

अरुणाचलस्य रहस्यस्थानवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्वञ्जनेनाऽलं त्वदेकप्रवणे मयि । किमादृशोऽस्ति ते शिष्यस्तत्कृपैवाऽत्र साक्षिणी
 स्थानेषु प्राक्त्वदुक्तेषु फलानि च पृथक् पृथक् । यत्र सर्वफलप्राप्तिः स्थानं तद्दृष्ट्वैव भो
 चराचराणां भूतानां जानतामप्यजानताम् । यस्य स्मरणमात्रेण मुक्तिस्तद्वद देशिक
 पश्यैतेन मयैकेन भगवान् नानुराध्यसे । सर्वैरप्येतदर्थं हि मुनिभिः परिवार्यसे ॥ ४ ॥
 पुलहेन पुलस्त्येन वशिष्ठेन मरीचिना । अगस्त्येन दधाचेन नक्रुणा भृशुणाऽत्रिणा
 जाबालिना जैमिनिना धौम्येन जमदग्निना । उपयाजेन याजेन भरतेनार्चनीवता ॥६॥
 पिप्पलादेन कण्वेन कुमुदेनोपमन्युना । कुम्भदाक्षेण कुत्सेन वत्सेन वरतन्तुना ॥७॥
 विभाण्डकेन व्यासेन कण्वरीषेण कण्डुना । माण्डव्येन मतङ्गेन कुक्षिणामाण्डकिना
 चण्डकौशिकशाण्डिल्यशाकटायनकौशिकैः । शातातपमधुच्छन्दोगर्गसौभरिरोमशैः
 आपस्तम्बपृथुस्तम्बभार्गवोदङ्गपर्वतैः । भारद्वाजेन दाल्भ्येन दान्तेन श्वेतकेतुना ॥१०॥

कौण्डिन्यपुण्डरीकाभ्यां रैभ्येण तृणबिन्दुना ।

वाल्मीकिना नारदेन वह्निना दृढमन्युना ॥ ११ ॥

बोधायनसुबोधाभ्यां हारीतेन मृकण्डुना । दुर्वाससातितीक्ष्णेन जलपादेन शक्तिना ॥
 कांक्रार्येण नदन्तेन देवदत्तेन न्यङ्कुना । सुश्रुता चाऽग्निवेश्येन गालवेन मरुत्वता ॥१३॥
 लोकाक्षिणा विश्रवसा सैन्धवेन सुमन्तुना । शिशुपायनमौद्गल्यपथ्यचावनमातुरैः ॥
 ऋष्यशृङ्गैः कपात्क्रौञ्चदृढगोमुखदेवलैः । आङ्गरोवामदेवौर्वपतञ्जलिकपिञ्जलैः ॥१५॥
 सनत्कुमारसनकसनन्दनसनातनैः । हिरण्यनाभसत्याख्यवाताशनसुहोतृभिः ॥१६॥
 मैत्रेयपुष्पजित्सत्यतपःशालीष्यशैशिरैः । निदाघोतथ्यसम्बत्तं शौल्कायनिपराशरैः ॥
 वैशम्पायनकौशल्यशारद्वतकपिध्वजैः । कुशस्वार्चिककैवल्ययाज्ञवल्क्याश्वलायनैः ॥

कृष्णातपोत्तमानन्तकहणामलकप्रियैः । चरकेण पवित्रेण कपिलेन कणाशिना ॥१६॥
नरनारायणभ्यां च दिव्यैश्चान्यैर्महर्षिभिः । मत्प्रश्नोत्तरशुश्रूषातत्परैः प्रत्यवेक्ष्यसे
माहेश्वराग्रगण्यस्त्वं समस्यागमपारगः । व्याप्तश्च सर्वलोकेषु यस्मात्तदनुशाधि नः
त्वन्मुखादेव भगवन्वयमेते सुशिक्षिताः । पूर्वमेव त्वया देव किं वाऽन्यदुपपद्यते ॥२२॥
दिव्यागमपुराणानि द्रष्टव्यः परमेश्वरः । कात्यायनीवास्कन्दोवाभगवान्वाथवाभवान्

त्वयि यद्यस्ति नो भक्तिर्दया चाऽस्मासु ते यदि ।

रहस्यमिदमुद्घाट्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ २४ ॥

इत्थं मृकण्डुतनयेन स नन्दिकेशो विज्ञापितः सविनयं समयमानवक्त्रम् ।

तं प्राह चोन्नततरं शिवभक्तिमत्सु प्राग्भक्तितोषितशिवात्तशरीरसिद्धिम् ॥२५॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलाख्यरहस्यस्थानवर्णनं

नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

अरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

मुनेमनःपरीक्षार्थं तथा त्वं भाषितो मया । तवचेन्नाभिध्यास्यामिकस्यवान्यस्यकथ्यते
त्वाद्गगन्योऽस्तिकिलोकेशिवधर्मपरायणः । येनस्वल्पायुषोऽप्येवंनित्येनाभाविभक्तितः
कस्यान्यस्यकृतेदेवःस्वस्यैवाज्ञाकरंयमम् । क्रुद्धो नियन्त्रयामास चरणाङ्गुष्ठीपण्डितम्
त्वमेवशङ्करान्धर्मान्सर्वान्विधिरहस्यतः । योऽग्रेऽसिकालवदुभ्रान्तःपरिपक्वोऽसिचेतसा
त्वयैवाऽन्येनकेनाऽहमेवंशुश्रूषितश्चिरम् । त्वयीवकस्मिन्नन्यस्मिन्ममापिप्रीतिरीदृशी
उपदेक्ष्यामिते क्षेत्रं गुप्तं तद्धर्मशासनैः । भक्त्याऽवधारणीयं यद्भक्तिकैवल्यकाङ्क्षिभिः

चतुर्थोऽध्यायः]

* अरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनम् *

आदरादनुयुज्जानंशिष्योदेशिकः स्वयम् । उपदेशेन सन्तुष्टं न करोति स किं गुरुः
सर्माहितमनाभूत्वा विश्वासं कुरु शाश्वतम् । मयोपदिश्यमानेऽस्मिन्नहस्ये परमेश्वरे

स्मर स्मरान्तकं देवं वन्दस्वाध्याय शाङ्करीम् ।

उपांशूच्चारयोङ्कारं श्रेयस्ते महदागतम् ॥ ६ ॥

अस्ति दक्षिणदिग्भागे द्वाविडेपु तपोधन । अरुणाख्यं महाक्षेत्रं तरुणेन्दुशिखामणेः
योजनत्रयविस्तीर्णमुपास्थं शिवयोगिभिः । तद्भूमेर्हृदयं विद्धि शिवस्य हृदयङ्गमम् ॥
तत्र देवः स्वयं शम्भुः पर्वताकारतां गतः । अरुणाचलसञ्ज्ञावानस्तिलोकहितावहः
आवासःसर्वसिद्धानामहर्षीणां सुपर्वणाम् । विद्याधराणांयक्षाणांगन्धर्वाप्सरसामपि
सुमेरोरपि कैलासादप्यसौ मन्दरादपि । माननीयो महर्षीणां यः स्वयं परमेश्वरः
सृयहन्ति यदीयेभ्योजन्तुभ्योऽपि दिवौकसः । अयत्नलभ्यमुक्तिभ्यो दिवावासप्रवाञ्चिताः
न कल्पवृक्षाःसदृशा यत्रत्यानाममहीरुहाम् । पत्रपुष्पफलैर्नित्यं येऽर्चयन्ति गिरौहरम्
हिसैकरुचयो व्याधा अपि रूपानुसारतः । अनन्ता यत्र देवस्य प्रादक्षिण्यफलास्पदम्
यदुद्देशचरामेधाः शिखराण्यभिवन्धकाः । गङ्गावतो हिमवतोऽप्यधिकंस्वं विजानते
कलारावाः खगा यत्र कण्ठान्ते कीचका अपि । यक्षकिन्नरगन्धर्वैर्लभ्यते दुर्लभं पदम्
स्मरन्तो यत्र खद्योताः कृष्णपक्षे निशागमे । आरातिकप्रदातृणां देवस्याऽऽनुवते पदम्

निष्प्रत्यूहकृताश्लेषा नित्यं यत्तटिनीरुहाः ।

सौभाग्यपर्वतो देवीमपर्णामवमन्वते ॥ २१ ॥

यस्योत्तुङ्गस्य शृङ्गाग्रसङ्गमाअपितारकाः । आत्मनोलब्धसामान्याश्चन्द्रेण बहुमन्वते
मृगाः सर्वेऽपि सततं चरन्तो यत्र सानुषु । पाणिप्रणयिनं शम्भोरेणमप्यवजानते ॥
यस्य पादान्तिकचरैः प्रायेण शबरैरपि । निकुम्भकुम्भसादृश्यमयत्नादुपलभ्यते ॥
किं बहुक्त्याभ्यसूयन्ते द्वैमातुरकुमारयोः । यदङ्गुरुढास्तरवस्तिर्यञ्चः शबरा अपि ॥
सिंहव्याघ्रद्विपायस्मिन्कालेत्यक्तकलेवराः । वासप्रदत्वान्मान्यन्ते ध्रुवंशोणाद्रिशम्भुना
अस्यभास्करनामाद्रिः पूर्वस्यां दिशि दृश्यते । यत्रस्थितः सदावज्रीसेवतेशोणपर्वतम्
प्रतीच्यां दिशि दण्डाद्रिरति कश्चिन्नमहीधरः । प्राचेतसस्तदगगः सेवतेऽरुणपर्वतम्

दक्षिणस्यां च शोणाद्रेरद्रिस्त्यमराचलः ।

कालः शोणाद्रिसेवार्थमध्यास्ते तदधित्यकाम् ॥२६॥

उत्तरेऽस्मिन्हरिद्रुगे सिद्धाध्यासितकन्दरः । विराजतेत्रिशूलाद्रिः श्रीदेनपरिपालितः
तत्पर्यन्तप्रभूतानामन्धेषामपि भुभूताम् । तटकेवपरे चैव दिक्पालाः पर्युपासते ॥
धारिता येन सततं सर्वेऽपि धरणोरुहाः । आराधनादप्यधिकमधिगच्छन्ति वैभवम्
यस्मिन्गिरीशेसदृष्टे मेनातुहिनभुभूतोः । समानसम्बन्धतया प्रमोदो वर्द्धतेतराम् ॥
तरुपल्लवलक्षणे लक्ष्यमाणजटाधरः । स्थावरोऽयं स्वयं शम्भुरिहेश इव जङ्गमः ॥३४॥

ज्योतिष्मत्तोयशृङ्गस्य द्विपार्श्वस्थेन्दुभास्करः ।

यनक्ति स्वस्य लोकेभ्यस्तेजस्त्रितयनेत्रताम् ॥३५॥

वर्षासुशिखराधस्तादभिनीलबलाहकः । विराजते यः कण्ठेन कालकूटमिवोद्वहन् ॥
सहस्रपादः साहस्रशीर्षो यः पर्वतेश्वरः । उक्तो न केवलं श्रुत्या साक्षादप्युपलक्ष्यते ॥

शिरोलीनामरसरित्स्त्रोताः प्रागिति नाद्भुताम् ।

गिरीशोऽद्याऽपि यः शृङ्गलीनानेकसरिद्रणः ॥ ३८ ॥

आसादितापकटकः शारदैर्यः पयोधरैः । विडम्बयति गोश्रेष्ठमारूढवृषपुङ्गवम् ॥३६॥
यत्र शृङ्गाग्रसँल्लग्नसँल्लग्ननीललोहितः । स्थाणुत्वं स्थावरत्वेन गहनत्वेन भीमताम्
सुदुर्गमत्वादुग्रत्वमपि धत्ते न नामतः । क्षुद्राः सरोस्पृषा यत्र कटकेषु कृतास्पदाः ॥
तक्षकानन्तसर्पाद्यैः स्पर्धन्तेभुजगेश्वरैः । अष्टाभिर्योऽभितः कोणैराविभूर्तोविभूतिभिः

सुस्पष्टं विशिनष्टीव स्वकीयामष्टमूर्तिताम् ।

येण्या (अद्या) शक्तिरङ्गिण्योरिडा पिङ्गलयोः स्वयम् ॥ ४३ ॥

शिवस्यशृङ्गतो मध्येसुपुष्पाकमलापगा । ज्योतिःस्तम्भस्वरूपस्यमूलाग्रेयस्यवोक्षितुम्
कोलहंसाकृतीनालं ब्रह्मविष्णून्बभूवतुः । ताभ्यांचप्राथितःशम्भुस्तस्मिन्सांनिध्यवानभूत्
अरुणाचलनाथाख्यं प्रपन्नः प्रमदैः समम् । गौतमस्तत्र योगीन्द्रः सहस्रं परिवत्सरान्
तप्त्वा तपांसि तीव्राणिसाक्षाच्चक्रेसदाशिवम् । प्रालेयशैलकन्यापितत्रकृत्वातपःपुरा
अलब्धवामदेहार्द्धं मन्मथारेः प्रसेदुषः । गौर्यो प्रतिष्ठितं तत्र प्रवालाद्रीश्वराभिधम्

लिङ्गं भोगप्रदं पुंसां कैवल्याय प्रकल्पते । तत्र गौरीनिदेशेन दुर्गा महिषमर्दिनी ॥
साक्षाद्भूय सतां दत्ते मन्त्रसिद्धिमविघ्नतः । खड्गतीर्थमितिख्यातं तत्रगौर्याश्रमेनवम्
सकृन्निमज्जनान्नुणां पञ्चपातकनाशनम् । दुर्गया चाच्चितं लिङ्गं पापनाशननामकम्
सकृत्प्रणाममात्रेण सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र वज्राङ्गदो राजा वित्तसारो व्यतिक्रमात्
पुनस्तद्भक्तिमाहात्म्याच्छिवसायुज्यमाप्तवान् । तस्यप्रदक्षिणेनैवकान्तिशालिकलाधरौ

विद्याधरेश्वरौ मुक्तौ दुर्वासःशापबन्धनात् ।

नास्ति शोणाद्रितः क्षेत्रं नास्ति पञ्चाक्षरान्मनुः ॥ ५४ ॥

नास्ति माहेश्वराद्धर्मो नास्ति देवो महेश्वरात् ।

नास्ति ज्ञानं शिवज्ञानान्नास्ति श्रीरुद्रतः श्रुतिः ॥ ५५ ॥

नास्ति शैवाग्रणीर्विष्णोर्नास्ति रक्षा विभूतितः ।

नास्ति भक्तेः सदाचारो नास्ति रक्षाकराद्गुरुः ॥ ५६ ॥

नास्ति रुद्राक्षतौ भूषा नास्ति शास्त्रं शिवागमात् ।

नास्ति बिल्वदलात्पत्रं नास्ति पुष्पं सुवर्णकात् ॥ ५७ ॥

नास्ति वैराग्यतः सौख्यं नास्ति मुक्तेः परं पदम् ।

नारुणाद्रेः समो मेरुर्न कैलासो न मन्दरः ॥ ५८ ॥

ते निवासा गिरिव्याघ्राः सोऽयन्तु गिरिशः स्वयम् ॥ ५९ ॥

इति वदति शिलादनन्दने मुदितमनाः स मृकण्डुनन्दनः ।

पुनरपि बहुशः प्रणम्य तं चकितमना भवतो व्यजिज्ञपत् ॥ ६० ॥

किं किं नृणां कर्म भवाय जायते कथं नु तत्तन्मम कथ्यतामिति ।

तेषां च तेषां च कथं प्रतिक्रिया कथं नु तत्तन्मम कथ्यतामिति ॥ ६१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनं

नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

कर्मविपाकवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

शुद्धसत्त्वगुणोपेतो लोकेऽस्मिन्दुर्लभः पुमान् । रजस्तमोगुणोपेता भवन्ति सुलभानराः ।
सात्त्विकः पुण्यशीलत्वान्निःश्रेयसमवाप्नुयात् । वैचित्र्यात्कर्मणामेषामनुभोगाय वेधसा
वैचित्र्याण्येव सृष्टानिनरकाण्यत्रतत्र च । महारौरवभागभूत्वा खरः श्वाः शूकरोऽपि वा
चण्डालो वा भवेत्प्रेत्य पुरुषो ब्रह्महत्यया । चिरं रौरवसंरुद्धः कृमिकीटपतङ्गताम् ॥
प्राप्नुयात्कर्मकर्तृत्वं सुरापानेन च द्विजः । ब्रह्मस्वहरणाद्ब्रह्मराक्षससत्त्वमवाप्नुयात्
यद्यत्तु चोरयेत्तत्तच्छून्यं स्यादन्यजन्मनि । असिपत्रवने पीडामवाप्य सुचिरं पुनः ॥
न पुंसकत्वं सङ्गच्छेत्पुरुषो गुरुतल्पगः । तप्तैः कालायसैर्दण्डैः पीडितो यमकिङ्करैः ॥
नरके कालसूत्राख्ये निवसेत्परदारगः । अग्निदो निवसेद्गघोरे सुघोरे गरदायकः ॥ ८ ॥

महाघोरे च पिशुनोऽवीच्यां धर्मविनिन्दकः ।

वसेत्कराले मित्रधुग्भीमे हिंसैकतत्परः ॥ ९ ॥

संहारे छन्नपापिष्ठो मृषावादी भयानके । असिघोरे वसेद्वाऽपि कूपक्षेत्रनरादिहृत् ॥
वज्रो परद्रोहरतो मांसाशी तरले द्विजः ॥ तीक्ष्णे मातृपितृद्रोही तापने जपदूषकः ॥ ११ ॥
अश्वघ्नोऽपि निरुच्छ्वासे वसेद्गघ्नश्चदारुणे । भ्रूणहा निवसेच्चण्डेस्त्रीहत्याकृतकुलके
देवस्वहारी दहने घोरघोरे परस्वहृत् । कृतान्तदूता नरके सर्वानेव हि पापिनः ॥ १३ ॥
बध्नन्ति पाशैर्निघ्नन्ति दण्डैर्विध्यन्ति शङ्कुभिः । तीक्ष्णायश्चञ्चकङ्काः क्रूरदंष्ट्रामहारगाः

कालेयकाश्च व्याघ्राश्च हिंसाश्चाऽन्ये दशन्त्यमूनः ।

शकलीकुर्वते शस्त्रैर्दहन्ति देहमेव च ॥ १५ ॥

खनन्ति गहनेश्वभ्रेकशाभिस्ताडयन्ति च । तैलद्रोण्यां विपच्यन्ते तु घन्ते सूक्ष्मसूचिभिः
वाह्यन्ते दुर्वहान्भारान्यमदूतैर्हि पापिनः । ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः

षष्ठोऽध्यायः]

* प्रायश्चित्तवर्णनम् *

७५५

स्वर्णापहारी कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः । अपस्मारी गुरुद्रोही चण्डालो वेददूषकः

कूटसाक्षो चाक्षिरोगी मन्दान्निश्चाप्रभोजनः ।

विद्यापहारी मूकः स्यादन्यः पुस्तकचोरकः ॥ १६ ॥

परदाररतः पङ्गुर्बधिरः परनिन्दकः । विडवराहो निराचारो जिह्वारोगो च तस्करः ॥

अभ्यागतातिथित्यागी कपोलकण्टको भवेत् । पर्वसुखी रतो मेही पूत्यास्योऽभक्ष्यभक्षकः

मर्यादाभेदको दासस्तटाकारामहृत्खरः । प्रतिश्रुताप्रदाता स्यादल्पायुः श्वा विकत्थनः

विष्णुद्रोही च सरटः शिवद्रोही च मूषकः । एवं पापफलं ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत्

तच्चाऽस्मिन्नरुणक्षेत्रे कर्तव्यं सम्यगास्तिकैः ॥ २४ ॥

इति निशम्य स दुष्कृतकारिणां बहुविधां नरकेषु नृणां व्यथाम् ।

चरणयोः पतितश्च तदा पुनः पुनरयाचत तच्छमनक्रियाम् ॥ २५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे कर्मविपाकवर्णनं नाम

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

विस्तारात्कथयाम्यद्य प्रायश्चित्तं महाहंसाम् ।

सर्वेषामवधत्स्व त्वमवलम्ब्याऽऽस्तिकीं धियम् ॥ १ ॥

ब्रह्महा प्राप्य शोणाद्रिं निमग्नः खड्गतीर्थके । जपन्पञ्चाक्षरं मन्त्रं भस्मरुद्राक्षधारकः

कृतोपवासः सम्पूज्य प्रयतः परमेश्वरम् । ब्राह्मणान्भोजयेद्वर्षं भिक्षाशीनियतेन्द्रियः ॥

विशेषपूजाशुश्रूषां कुर्यादेवस्य भक्तिः । ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥

सुरापोऽप्यरुणक्षेत्रे वर्षमेकं वसन्प्रति । प्राग्वत्कृतसमाचारः सम्पूज्यैवं महेश्वरम् ॥
क्षीरेण स्नापयेद्देवं शतरुद्रीयमुच्चरन् । सुरापानोद्भवेनाऽऽशुपापेन परिमुच्यते ॥ ६ ॥
सुवर्णस्तेयकृच्छोणक्षेत्रे बिल्वदलैर्हरम् । अभ्यर्च्यभोजयेद्विप्राण्यपान्मुच्येतदुष्करात्
गुरुदाररतिगत्वा कृत्तिकास्वरुणाचलम् । यथापूर्वं व्रती भूत्वा सहस्रेण प्रदीपकैः ॥
मासत्रयं समाराध्य श्रीशोणाचलशङ्करम् । प्रदद्याद्भूषितां कन्यां ब्राह्मणायसुधीमते
षडक्षरं जपेन्नित्यं तेन मुच्येत पाप्मना । शिवलोके च निवसेदासंसारं न संशयः ॥
परदारापहर्ता च क्षेत्रेऽस्मिन्नियतेन्द्रियः । मासमेकं नवैः पुष्पैरभ्यर्च्याऽरुणशङ्करम्
माहेश्वराय वितरेद्धनं शतयानुगुण्यतः । तत्क्षणेन विनिर्मुक्तस्तस्मात्पापाद्भविष्यति ॥
गरदोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती भूत्वा यथापुरा । क्षीरोपहारं देवाय दत्त्वा दोषेण मुच्यते
पिशुनोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती वेदरतो नरः ।

अध्यापयेद् द्विजान्मुख्यांस्ततो निष्कलमषो भवेत् ॥ १४ ॥

अग्निदोऽप्यरुणक्षेत्रे त्रीन्मासान्पूर्ववद्व्रती । दद्याच्छैवाय निर्माय गृहं तत्पापशान्तये
धर्मनिन्दाकरः शोणक्षेत्रे वर्णं व्रतीवसन् । सत्रादिकं प्रकुर्वीत यथाशक्तयाग्रशान्तये ॥
पितृद्रोह्यरुणक्षेत्रे तिष्ठन्मासमतन्द्रितः । गिरीशाय द्विजेभ्योऽपि प्रदद्याद्वाः सहस्रशः
ग्रहोपरागकालेषु भोजयित्वा द्विजान्वहन् । विमुञ्चेद्दृष्ट्वभनीलं विमुच्येततर्ताऽहसः
स्त्रीघ्नश्चाऽपि शिशुघ्नोऽपि शोणक्षेत्रमुपेयिवान् ।

व्यतिपाते तिलान्दद्याद् द्विजेभ्योदुरितच्छिदे ॥ १६ ॥

प्रच्छन्नपापकृच्छोणक्षेत्रेऽस्मिन्नियतेन्द्रियः । गुप्तदानानि कुर्वीत भवेद्द्वै गतकलमषः ॥
मृषाभाष्यरुणक्षेत्रे षण्मासान्निवसन्व्रती । शोणाचलेश्वरस्तोत्रपाठेन स्यादकलमषः
कूपादिभेदकृच्छोणक्षेत्रमासाद्य भक्तिः । तटाकान्खानयेत्तत्र ध्रुवं निर्वर्जिनो भवेत्
क्षेत्रापहारा देवाय क्षेत्रं दद्यान्महाफलम् । आरामकण्टकोऽप्यस्मै दद्यादुद्यानमुत्तमम्
गृहापहारा कुर्वीत देवस्यायतनं नवम् । अहंसा तेन निर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात्
परद्रोही वसञ्छोणक्षेत्रे माहेश्वरान्धनैः । प्रीणयित्वापरांलोकान्निःसंशयमवाप्नुयात्
पश्वादिमांसभुक्छोणक्षेत्रे पक्षत्रयं व्रती । प्रीणयेदरुणेशानं सोपहारैर्मनोहरैः ॥ २६ ॥

त्रिःशोणाचलनाथेति निनदन्ननघो भवेत् । निवसन्नरुणक्षेत्रे पूजयेदरुणेश्वरम् ॥ २७ ॥
अरुणेश्वरमन्त्रञ्च जपेन्मोक्षेच्छुरादरात् । यद्यस्याऽभिहितं तेन पद्मयामेव प्रदक्षिणाम्
कुर्वतारुणशैलस्य तत्प्राप्यं शुभमञ्जसा । क्षुतेषु स्खलितेष्वत्याहिते दुःस्वप्नदर्शने ॥
प्रीत्युत्कर्षेऽपि च बुधैरुच्चार्योऽरुणशङ्करः । अपि वर्णाश्रमभ्रष्टः शिवद्रोहरतोऽपि वा
त्रीण्यहान्यरुणक्षेत्रे वसन्मुच्येत पातकैः । पार्थिवः शिवलोकोऽयं मूर्त्तमेतत्त्रयीशिरः
एष दक्षिणकंलासो योऽसावरुणपर्वतः । अन्येषु सिद्धक्षेत्रेषु तपोभिः सिद्धयो नृणाम्
अस्मिन्स्मरणमात्रेण तारतम्यं विचिन्त्यताम् ।

यद्भङ्गायां प्रयागे यत्काश्यां वै पुष्करेषु यत् ॥ ३३ ॥

कर्मसेतौ च यत्पुंसां शोणक्षेत्रे ततोऽधिकम् । अग्निष्टोमं वाजपेयं वैराजं सर्वतोमुखम्
राजसूयाश्वमेधौ च कुर्याच्छोणाचलेबुधः । एकाहं वाऽरुणक्षेत्रे नरोयत्स्यादुपोषितः
तस्य चान्द्रायणशतं भवेत्सान्तपनायुतम् । षोडशापि महादानान्यरुणक्षेत्रसन्निधौ ॥

अनुष्ठितानि कल्पोक्तं कुर्वन्ति द्विगुणं फलम् ॥ ३७ ॥

इति नन्दिकेश्वरमुखेन शुश्रुवान्मुनिनन्दनोऽथ निरयप्रतिक्रियाम् ।

अभिनन्द्य तं वद दिनर्तुवत्सरप्रमुखार्हणक्रममिति व्यजिज्ञपत् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्द्धे पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनं नाम

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

काम्यकर्मवर्णनम्

नन्दिकेश्वरउवाच

रक्तोत्पलैरकंवारे यः शोणाद्रीशमर्चयेत् । अवश्यं तस्य सिध्यन्ति सार्वभौममहर्द्धयः

सौम्यवारेऽरुणाद्रीशं कस्तूरीकरवीरकैः । यः पूजयति तस्य स्यात्सत्यलोके सुखासिका
गुरुवारे सिताम्भोजैः शोणेशं वरिवस्यतः । जनलोके चिरं वासः सिद्धैः सह भविष्यति
चम्पकैर्मल्लिकाभिश्च शुक्रवारे समर्पयेत् । तपोलोकं प्रपद्येत ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥४॥

सौरिवारे च जातीभिस्समाराध्याऽरुणेश्वरम् ।

न जातु यमलोकानां पापीयानपि कल्पते ॥५॥

प्रथमायां तिथौ देवस्योपहारं समर्पयेत् । यः पायसेन स भवेद्धनधान्यसमृद्धिमान्
द्वितीयस्यां तिथौ भक्त्या यो दध्यन्नं निवेदयेत् ।

स भवेद्भाग्यवाञ्छेष्टः सोमपाश्च भवेद्भुवम् ॥७॥

तृतीयायाञ्च योऽपूपैः शोणेशं परितर्पयेत् । तस्याऽव्याहतमारोग्यमाशरीरं भविष्यति
चतुर्थ्यामरुणेशाय पूर्वकुम्भोत्करादिकम् । निवेदयति यस्तस्य भवेत्पूर्णमनोरथः ॥
मुद्गोदनञ्च पञ्चम्यामुपहारं प्रकल्पयेत् । शोणेश्वराय भक्त्या यः स स्यादक्षय्यवैभवः
षष्ठ्यां गुडौदनं दद्यादरुणाचलशम्भवे । भक्त्या यस्तस्य सन्तानो न कदाचित्प्रहीयते
तिलौदनं यस्सप्तम्यां शोणेशाय समर्पयेत् । स दीनोऽप्यधमर्णत्वमयत्नेन व्यपोहति
अष्टम्यां राजशाल्यन्नं यो दद्याच्छोणशम्भवे ।

तस्य सेवां विनाऽपि स्याद्राजलोको वशीकृतः ॥१३॥

गोधूमान्नं नवम्याञ्च शोणाद्रीशाय योऽर्पयेत् । राजयश्कमादयस्तस्य न भविष्यन्ति जातु च
दशम्यां शोणनाथाय यः करम्भं निवेदयेत् । स भवेत्सर्वलोकानां सदैवप्रीतिभाजनम्
पृथुकरूपहारान्य एकादश्यां प्रकल्पयेत् । वरुणाचलनाथस्य स भवेदकुतोभयः ॥१६॥
द्वादश्यां शोणनाथाय सूपौदनं निवेदनम् । यः करोति भवेत्तस्य निर्विघातो मनोरथः
यः सप्ततूरुणेशाय त्रयोदश्यां समर्पयेत् । तस्याव्याकुलचित्तत्वमश्रान्तमपि जायते
अर्पयेच्छोणनाथाय फलानि विविधानियः । चतुर्दश्यां समूढोऽपि सिद्धसारस्वतो भवेत्
यः पौर्णमास्यां शोणाद्रिनाथाय विनिवेदयेत् । पनसस्य फलं तस्य चक्षुरोगो न जायते

कुह्याञ्च सङ्गमे भक्त्या कन्दमूलादि योऽर्पयेत् ।

शोणाचलेश्वरायाऽस्य तुष्यन्ति पितरः किल ॥ २१ ॥

अश्विन्यामरुणेशाय दद्याद्वासांसि भक्तिमान् । भरण्यामरुणेशाय दद्यादाभरणान्यपि ॥
कृत्तिकासु प्रदीपांश्च रोहिण्यां रौप्यमर्पयेत् । मृगशोर्षे मलयजमाद्र्यां हरिचन्दनम्
पुनर्वसौ मृगमदं पुष्ये कर्पूरमर्पयेत् । काश्मोरोद्भवमाश्लेषे मघायां तुहिनोदकम् ॥
ताम्बूलं पूर्वफाल्गुन्यां धूपमुत्तरफाल्गुने । कालागुरूंश्च हस्तर्क्षं चित्रायां यक्षकर्दमम्
स्वात्यां सुवासिनो वृन्दं विशाखायां प्रकीर्णकम् । मैत्रेमुक्तातपत्रं च ज्येष्ठायां धैनुकान्यपि
मूलेमुक्तासारान्पूर्वाषाढे मुकुटमर्पयेत् । रत्नानि चोत्तराषाढे श्रवणे भद्रपौषिकाम् ॥
अष्टापदं धनिष्ठायां वासः शतभिषज्यपि । पूर्वाभाद्रपदे भोगानुत्तरायां तुरङ्गमान् ॥
रेवत्याञ्च रथं हैमं प्रदद्याच्छोणशम्भवे । दद्यात्कृत्वामहापूजां तत एवाऽर्पयेन्नरः ॥
पूज्यो राशिषु मेघादिष्वरुणेशो विशेषतः । सिन्दुवारैः कुरवकैः ककुभैः पाटलैः क्रमात्
कुटजैर्नोपकुसुमैर्जीवन्तीमल्लिकादिभिः । सरोरुहैर्द्वीमनकैर्नन्द्यावतं सरोरुहैः ॥३१॥
पञ्चामृतेन स्नपयन्नुभयोरुपरागयोः । पञ्चाक्षरेण कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तिः ॥ ३२ ॥
स्नपनं पञ्चगव्येन द्वयोरनयोरपि । षडक्षरेण कुर्वीत गव्येन स्नपनक्रियाम् ॥ ३३ ॥
प्रणवेनैव कुर्वीत क्षरेण स्नपनक्रियाम् । अरुणाचलनाथस्य भक्त्या विषुवयोर्द्वयोः
प्राङ्मे स्याद्रद्रतुलसो मध्याह्ने कृतमालकम् । अपराह्णे मल्लिका च शोणाद्रीशस्य शस्यते
अर्द्धोदये च स्नपयेत्सहस्रकलशोदकैः । शतरुद्रोयमुच्चार्य श्रीशोणाचलशम्भवे ॥३६॥

शिवरात्रौ विशेषेण त्रिशिखैर्विल्वपत्रकैः ।

कमलैः कर्णिकारैश्च जागरूको यतेन्द्रियः ॥ ३७ ॥

गीतवादित्रतुष्टैश्च दिव्यागमविधानतः । पूजयेदपवर्गार्थं शोणशैले महेश्वरम् ॥३८॥
मासि पौषे च देवस्य कुर्यादानेयमुत्सवम् । नवान्नेरुपदं शायैर्व्याहृतीरुचरन्बुधः ॥
वैशाखे च विशाखायां शिवतन्त्रानुसारतः । शोणाचलेश्वरस्याऽस्य कुर्यादमनकोत्सवम्
प्राबोधिकं मार्गशोर्षे प्रातर्निर्माय सामभिः । महापूजां प्रकुर्वीत शोणशैलस्य भक्तिमान्
शनिप्रदोषेष्वाद्रासु व्यतीपातेषु पर्वसु । सोमार्कवारयोश्चार्चयेच्छोणाद्रीशं यथागमम्
दाक्षोपनयनोद्वाहपुत्रजन्मादिकेष्वपि । विशेषपूजां कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तिमान् ॥
अपि स्वजन्मनक्षत्रे सम्पत्स्वाप्तसु भीतिषु । प्रवेशनिर्गमनयोश्चार्चनीयोऽरुणेश्वरः ॥

व्रतिचक्रागमे पादबन्धने नववैभवे । अरुणेशार्चनं कुर्यादभियानेषु च द्विषाम् ॥ ४५ ॥
स्मरेदतिदवीयांश्चेत्पश्येत्पर्यन्तगो यदि । स्थितश्चेदरुणक्षेत्रे त्रिकालं पूजयेच्छिवम्
किमन्यद्बद्धवत्सेति उद्धृत्य भुजमुच्यते । अरुणक्षेत्रतो नाऽन्यदलं स्वर्गापवर्गयोः
स्मरणेन मनःश्रोत्रे श्रवणादर्शनाद्दृशोः । जिह्वाञ्चकर्तृनाच्छोणक्षेत्रं सद्यः पुनात्यलम्
अरुणेऽस्मिन्महाक्षेत्रे देहिभिर्लब्धजन्मभिः । जीवद्भिर्लभ्यते भोगो मोक्षश्चोन्मुक्तजीवितैः
अन्यत्र मुक्तदेहानामप्यत्र श्राद्धकर्मणा । अपि पापात्मनां संसामपवर्गो भविष्यति ॥

अयोध्यां मथुरां मायां काशीं काञ्चीमवन्तिकाम् ।

द्वारकां चाऽरुणक्षेत्रमतिशेते न संशयः ॥ ५१ ॥

इत्युक्तवन्तं च शिलादपुत्रं मृकण्डसूनुः पुनरप्युवाच ।

माहात्म्यमेतन्महनीयकीर्तं ! भूयोऽपि पृच्छामि वदस्व मह्यम् ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे काम्यकर्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

सृष्टिवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अरुणाचलमाहात्म्यं विस्तरात्परिपृच्छता । मार्कण्डेयत्वयामन्येमयिन्यस्तोमहान्भरः
स्थाने कुतूहलाक्षितं मनस्तव महामते । यः शोणाद्रीशचरितं न वेत्ति स नरः पशुः
कथं वा शक्यते वक्तुं जानानैरपि कात्स्न्यतः ।

शोणाचलजुषः शम्भोर्माहात्म्यं महितोदयम् ॥ ३ ॥

कथं वा श्रुतमप्येतदाश्चर्यरसभावितैः । अशेषमवधार्येत प्रज्ञावत्प्रवरैरपि ॥ ४ ॥

इदानीं स्मर चित्रं तु चरित्रं स्मरवैरिणः । परामृतानुभूत्यैव सत्यं नृत्यति मे मनः ॥
अद्रुतं शिवचारित्रमास्कन्दितमनोहरम् । मम वर्णयितुं कात्स्न्यान्नैव शक्नोति शेमुषो
तथाप्येष प्रवक्ष्येऽहमंशांशेन यथामति । पुण्यं शोणाद्रिनाथस्य माहात्म्यं श्रूयतां मुने
पुरादिदेवकल्पादौ निर्विकल्पो महेश्वरः । स्वेच्छया सकलं विश्वं पुनरप्युदभावयत्
उद्भावितञ्चतद्विश्वं स्रष्टुं पातुञ्च सर्वदा । अन्विच्छन्नादिदेवोऽसौ ब्रह्मविष्णूविनिर्ममे
असृजद्दक्षिणाङ्गेन ऋष्यशकः परमेष्ठिनम् । विष्टरश्रवसं देवो वामाङ्गेन च सृष्टवान् ।
ब्रह्माणं रजसा विष्णुं सत्त्वेन समयूयुजत् । नियुक्तौ देवदेवेनतौ विरञ्ज्यच्युतावुभौ
ईशाते सर्वजगतां सृष्टिरक्षाविधानयोः । मनसैव मरीचयादीन्ससर्ज ब्राह्मणान्दश ॥
दक्षं दक्षिणाङ्गुष्ठात्सृष्ट्यै प्रावर्तयद्विधिः ।

मुखेन ब्राह्मणान्दोभ्यां क्षत्रियानूरुतो विशः ॥ १३ ॥

शूद्रांश्च पद्भ्यां निरमात्स्वयञ्च कमलासनः । मरीचितनयाङ्गुः कश्यपादसुरासुराः
मरुतः फणिनो गृध्रागन्धर्वाप्सरसोऽपि च । मनुश्चयस्य सन्तानो मानवोऽयं प्रवर्तते
नानाज्ञातित्वमापाद्य नानाकर्मप्रवर्तकाः । अत्रेश्च समभूदार्षं क्षात्रं च द्विविधं कुलम्
पुलस्त्यपुलहाभ्यां च जज्ञिरे यक्षराक्षसाः । उतथ गीष्पतिमुखाजज्ञिरेऽङ्गिरसो मुनेः
भृगोरग्निः समुद्भूच्चयवनाद्यास्तथर्षयः । वसिष्ठप्रमुखेभ्यश्च सम्भूवर्महर्षयः ॥

यत्पुत्रपौत्रैर्भुवनमिदमापूर्यतेऽखिलम् ॥ १८ ॥

एवं ब्रह्माऽऽत्मजैः स्वोदैरिदमापूरयज्जगत् । कालेन वैभवेनाऽपि विसस्मारमहेश्वरम्
अच्युतोऽपि भृगोः पुत्रीमुद्राह्यकमलालयाम् । मत्स्यादिरूपोजगतिभवन्नास्मरदीश्वरम्
सृष्टिस्थितिभ्यां द्रुहिणाब्जनाभौ स्वाधीनतां नूनमुपागताभ्याम् ।

अतीव गर्वं दधतुनं कस्य मदोऽधिकारेण भवेन्नरस्य ॥ २१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे सृष्टिवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अहमेव प्रभुरिति प्ररूढाधिकगर्वयोः । विरञ्च्यच्युतयोरासीद्विवादो मोहसम्भवः ॥
रजोविकाराभ्यधिकोबाह्योनीलद्वयोत्थितः । विश्वसृष्टिकरोविष्णुर्विरञ्च्योऽब्रूतगर्वतः

ब्रह्मोवाच

कथं त्वमधिकश्चासि विष्णो जनयितुर्मम । पितामहस्य लोकानां किमेवमतिमोहितः
त्वत्त एवोदितौ दैत्यौ निहत्य मधुकैटभौ । दैत्यारिरिति मुग्ध त्वं गर्ववहसि केशव
त्वामेव सृजतो नित्यं बहुधा मम वेधसः । अद्याप्यायासजां पीडां न परित्यजतः करो
मम श्रमाभ्यसोद्भूते महाम्भोधौ निमज्जतः ।

नैयग्रोधं न चोत्पन्नं कुतस्तेऽस्त्ववलम्बनम् ॥ ६ ॥

मदुपज्ञे महाम्भोधौ स्रवते कोऽपि पन्नगः । तदाश्रयस्त्वमूर्ध्वं ते पद्मं तच्चासनं मम ॥
कुतस्तमोमये ब्रूहि त्वयि सत्त्वगुणोदयः । स वेत्सि कित्त्वं प्रकृतिनिद्राजडिमनिर्भरः
जलाशये प्रस्वपता दैत्यभीत्या जनार्दन ! । कथं त्वया रक्षिताऽसौ मदधीनाजगत्त्रयी
चतुर्भ्यो ममवषत्रेभ्यो वेदा समुदयं गताः । चैतन्यरूपिणीशक्तिः कलत्रं मे सरस्वती
मया हि सृज्यते विश्वमिदं स्थावरजङ्गमम् । रक्ष्यते च तदिन्द्राद्यैर्मामकैः पुत्रपौत्रकैः
ततः कथय वैकुण्ठ मन्नियोज्येषु कश्चन । जगतामीश्वरान्मत्तः कथनामातिरिच्यसे ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्थं सरोषसंरम्भे विधौ पौरुषभाषिणि । नारायणोऽपि सासूर्यस्मिन् त्वैवं समभाषत

विष्णुरुवाच

विरञ्चे! मुञ्च रुंरम्भं वृथा हलु विकत्थसे । नाभीसरोजसञ्जातो मम त्वमवधारय
योगनिद्रां मयोन्मुच्य पुराह मधुकैटभौ । नचेद्यन्मथितौ ताभ्यां तथैवस्याः प्रणाशितः

नवमोऽध्यायः]

* महेशमनःसङ्कल्पवर्णनम् *

१६३

सोमकप्रमुखान्दैत्यान्हन्तुमात्मेच्छया मम ।

धृतमत्स्यादिरूपस्य को वाऽन्यः सृष्टिकारणम् ॥ १६ ॥

न किञ्चिदपि पश्यन्ति रजसारूढदृष्टयः । रजोमयेन भवता किं निरूपयितुं क्षमम् ॥
अविनाभाविनी शक्तिर्ननु मे पद्मवासिनी । यस्याः कटाक्षमात्रेण जगत्त्रितयमेधते
भूतान्यमूनि कालेऽयमात्मनोऽप्यहमेव हि । मया विरहितं किम्वा त्रिषुलोकेषु विद्यते
आदित्या वसवोरुद्रादिकपालामनवोऽप्यहम् । भूर्भुवःस्वस्त्रयीमेनां मदधीनां विचिन्तय
ममैव विनियोगेन सृष्टिशक्तिः स्वयं स्थिता ।

तन्मे त्रैलोक्यनाथस्य किं त्वं ज्येष्ठः समोऽथवा ॥ २१ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

एवं मोहान्धमनसोरन्योन्यं प्रतिगर्जतोः । ययावनल्पसमयः सम्भर्तसदृशस्तयोः ॥
उदयास्तमयौ स्यातां न तदा चन्द्रसूर्ययोः । नक्षत्राणि च ताराश्चग्रहाश्चक्षीणतांययुः
नाववुर्मरुतां वा न जज्वलुर्जातवेदसः । नान्तरिक्षं न च क्षोणी नदिशोऽपि चकाशिरै
समुद्राश्चुक्षुभुस्सर्वे पर्वताश्च चक्रम्परे । औषध्यः शोषमासेदुरवसेदुश्चजन्तवः ॥ २५
पक्षमासर्तुवर्षादिकालस्य नियमो गतः । अहोरात्रव्यवस्थाऽपि प्रणाशः समुपाययौ ॥
इन्द्रादयो लोकपाला मरीचयाद्या महर्षयः । सर्वेऽप्यकालेसम्प्राप्तं कल्पान्तमेनिरेतदा
एवं जाते महाक्षोमे भूताक्रन्दप्रचोदितः । भूतनाथो जगज्जातमविद्यायामबुध्यत ॥ २८

व्यचिन्तयच्च विश्वात्मा विश्वसंरक्षणोद्यतः ।

अबाह्यादृशाऽपश्यदनयोर्मोहकारणम् ॥ २६ ॥

स्वामिनंसकलैश्वर्यदातारं मां मदोद्धतौ । विस्मृत्य स्वं स्वमेवैतावमसेतां जगत्प्रभू
अहो मोहस्यमाहात्म्यं यदिमौद्रहिणाच्युतौ । जानानावपि मां सम्यग्भूतामेवमुद्धतौ
अज्ञानतिमिरोद्भूतिदूषिताशयलोचनः । जनः प्राप्तं स्तुतमपि प्रायो वस्तु न पश्यति
कृतापरधावप्येतौ निमग्नो मोहसागरे । मया नोपेक्षणीयौ हि लोकानां हितकाम्यया
इति निश्चित्य मनसा मायावैवश्यमेतयोः । देवो दयामहाम्भोधिर्व्यपोहयितुमैहत ॥

अहोऽनुकम्पातरुणेन्दुमौलेः स्वभावसिद्धा भुवनत्रयेऽस्मिन् ।

असौ प्रमोहाम्बुधिमध्यतोऽभूदाविर्निस्तावपि धातुविष्णू ॥ ३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनं नाम

नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः

युध्यतो ब्रह्मविष्णोर्मध्ये तेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

आज्ञापय विभो मह्यं यथा शम्भुः सनातनः । अनुजग्राह मोहान्ध्रौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ
नन्दिकेश्वर उवाच

शृणुष्व सर्वं वक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम् । यदेव देवो विदधे दयया भक्तवत्सलः
अथोदस्थान्तयोर्मध्ये तथा विवदमानयोः । ज्योतिःस्तम्भत्वमभ्येत्यरोदोरन्ध्रनिरोधकः
महता जृम्भमाणेन तस्य ब्रह्माण्डभेदिनः । अन्तरिक्षमतिश्यामं समुत्क्षिप्तमिवाभवत्
विष्वग्विवर्णता तस्य ज्योतिर्लिङ्गस्य तेजसा । दिशो विरेजिरे सद्यो दूरविस्तारिता इव
तीव्रैस्तस्य महाज्वालैः शोषिता इव सागराः । विमुक्तवीचिसंक्षोभाः स्वामेव प्रकृतियु
ध्यद्योतन्तदिविप्राग्वद्ब्रह्मास्तारागणैः सह । तेजःस्तम्भात्समुद्भिन्नाः स्फुलिङ्गा इव केचन
तेजसा तस्य शोणेन गैरिकेणैव रञ्जिताः । भौमरविश्रियं सर्वेऽप्यवहन्वनीभृतः ॥
समुद्रास्तत्प्रतिच्छाया निर्भरा श्लिष्टा यादसः । पद्मरागशिलाखण्डे घटिता इव रेजिरे ॥
प्रवालगुच्छैः प्रत्यग्रैर्लम्बिता इव पादपाः । नद्यश्च निर्भरोत्फुल्लकह्वारा इव रेजिरे ॥
मही कुङ्कुमलिप्तेव दिशः सिन्दूरिता इव । सर्वारुणमिव व्योम समन्तात्प्रत्यदृश्यत ॥
ब्रह्माण्डकर्परमभूतन्महः पूरितान्तरम् । शोणितेनेव सम्पूर्णं कपालं कृत्तिवाससः ॥ १२ ॥
एवं प्रवर्द्धमानेन तेजःस्तम्भेन तेन च । अरुणाकारतां भेजे विश्वं स्थावरजङ्गमम् ॥

दशमोऽध्यायः]

* तेजोमयलिङ्गोद्भववर्णनम् *

७६५

तेजोलिङ्गं तदाश्चर्यं दृष्ट्वा त्यक्तमिथः क्रुधौ । अचिन्तयेतामेकैकं चतुर्मुखचतुर्भुजौ ॥
किमेष वसुधां भित्त्वा शेषादीनां फणाभृताम् ।

फणामाणिक्यमहसां राशिरुन्मुखतां गतः ॥ १५ ॥

किं वा कल्पान्तसुलभप्रादुर्भावाः प्रभाकराः । द्वादशापिनभोभूम्योर्मध्ये युगपदुत्थिताः
आहोस्विन्मेघसंघर्षाद्वितताव्योममध्यतः । अन्योन्यं मिलिताः क्षिप्रानिपतन्त्यवनीतले
प्रतिघ्नन्नेष तेजोभिरक्ष्णोः शक्तिमनुक्षणम् । स्वनिर्विशेषिता शेषभूतजालः प्रवर्द्धते ॥
एष उद्दीप्यमानोऽपि सन्तापायन कल्पते । नेदीयांस्यपि भूतानि न निर्दहति वह्निवत्
एतस्य कान्तिसङ्क्रान्त्या जगदेव न केवलम् । मदीयमपि शोणत्वमनुप्राप्तमहोवपुः
कस्मादेष समुत्पन्नः किमूलः किमुपाधिकः । कुतस्त्यः किमुपादानः कया शक्त्या प्रकाशते
क्रियानवधिरेतस्य विष्वक्त्यैर्गन्धोर्ध्वतः । अवगाढश्च पातालं कियन्मात्रमसाविति
तदेतदखिलं ज्ञातुं मनः पर्युत्सुकं मुहुः । इच्छत्युत्पतितं व्योम प्रवेष्टुं च रसातलम्
इति चिन्ताभराक्रान्तौ तेजःस्तम्भावलोकनात् । उभावप्यवकुलितौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ
अभाषत च गोविन्दः सुतरामेव गर्वितम् । हिरण्यगर्भमालोक्य स्मयमानमुखाम्बुजः ॥

विष्णुरुवाच

अयमेवावयो ब्रह्मन्नन्योन्योत्कर्षकाङ्क्षिणोः । सत्यमेव परीक्षायै निकषः समुपस्थितः
अमुष्य तेजसां राशेरपरिच्छेद्यसम्पदः । आद्यन्तौ ज्ञातुमेकेन न शक्यं ध्रुवमावयोः ॥
यः पश्येन्मूलमग्रं वा तेजसोऽस्य स्वयम्भुवः । स एव नावभ्यधिकोजगतां नाथ कोऽपि सः

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युभावपि विनिश्चिताशयौ मूलमग्रमपि तस्य वोक्षितुम् ।

तेजसोऽतिमहतो बभूवतुः स्पर्धया विरचितोद्यमौ मिथः ॥ २६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णोर्मध्ये तेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाव-
वर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

विष्णुनालिङ्गाधोभागशोधनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अथ हंसाकृतिं व्योमपदवीलङ्घनक्षमाम् । भेजे विरञ्चिस्तस्याग्रं द्रक्ष्यामीति कृतोद्यमः
जग्राह विष्णुर्वाहं विग्रहं दृढविग्रहः । विश्वम्भराविनिर्भेदक्रोडासुलभवैभवम् ॥२॥
मूलं तस्य परिज्ञाय प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः । कृत्रिमस्तब्धरोमैष दंष्ट्राभ्यामभिनन्महीम्
विदारयन्स पोत्रेण भूतधात्रीमवाङ्मुखः । महावराहो ददृशे तेजःस्तम्भं नमन्निव ॥४॥
क्रोडाक्रोडकठोरेण कण्ठघोषेण पूरयन् । पातालं बहुलोत्साहः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥५॥
विवेश यत्रयत्राऽसौ तत्र तत्र तथास्थितम् । अवैक्षिष्टानलस्तम्भं तमेव कुहनाकिटिः
विदारितान्महीरन्घ्रात्प्रत्यदृश्यन्तभोगिनः । प्ररोहा इव शेषाद्यास्तेजःस्तम्भस्यकेचन
प्रत्यदृश्यन्त हेमाद्रेर्मूलकन्द इव स्थितः । आधारतां गतो दृष्टो ह्यच्युतेनाऽऽदिकच्छपः
आराद्रसुन्धरागुल्फे धुरन्धरतया स्थिताः । दिक्सिन्धुराश्च दृश्यन्ते मदमन्धरबन्धुराः
मधुद्विषा च स महान्मण्डूकोऽपि विलोकितः ।

अखण्डमडलं भूमेर्यस्य पृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥१०॥

आधारशक्तिमपि तामभ्यपश्यदधोक्षजः । यदनुग्रहतः शेषकूर्माद्या अपि धूर्वहाः ॥११॥
अतलं वितलं चैव सुतलं वितलं तथा । तलातलं च प्रतलं महातलमिति क्रमात् ॥
ददर्श सप्त पातालानां च वारिजलोचनः । तत्रत्यान्विविधाकारान्सर्वानपि सविस्मयः
अत्यगाद्भोगवत्याख्यां पुरीं वैरोचनीमपि । जगाहेऽन्यांश्चदैत्यानामावसानतिगह्वरान्
इदं दृष्टमिदं दृष्टमित्युपारूढकौतुकः । मूलं मुग्धाशयस्तस्य विचिनोति स माधवः
अधस्तादपि गाढेन पयोध्रेस्तेनपोत्रिणा । तथैव तेजःस्तम्भः स निर्विकारमवैक्ष्यत ॥

दलितता केवलं पृथ्वी पाथोराशिर्विलोलितः ।

नैवाऽलोक्यत तन्मूलं कोलरूपेण विष्णुना ॥ १७ ॥

द्वादशोऽध्यायः]

* ब्रह्मणालिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनम् *

७६७

इत्थं वर्षसहस्राणि भ्रान्त्यासम्भ्रान्तमानसः । नालम्बभूवतन्मूलं लीलाक्रोडो विलोकितुम्
अवरुणखुरः क्षुण्णदंष्ट्रो विध्वस्तविग्रहः । भग्नपोत्रः स भूहारो जगाहे बहुलं श्रमम्
भ्रान्त्यानिश्वसतस्तस्य तादृग्दर्पो विभ्रङ्गुलः । ननाशतक्षणात्साकंतन्मूलवेक्षणेच्छया
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञोऽपि प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः । न चक्षमे सरोजाक्षश्चलितुं च पदात्पदम्
श्रमान्धचक्षुषस्तस्य पातालान्तरवर्त्तिनः । तत्तेज एव पन्थानं पुनरप्युदभावयत् ॥२२॥
कथंकथञ्चिदुत्तीर्णोऽप्यकूपारादपारतः । स्वेदाम्भःसागरस्त्रावे मग्नोऽभूच्छत्रशूकरः ॥
रज्ज्वेव तेजःस्तम्भस्यप्रभया सानुबद्धया । लब्ध्वाचलं वनं कष्टं न्यवर्त्तिष्ट जनार्दनः
नावैक्षि यन्मया मूलममुष्य महसां निधेः । ततः रुद्राऽपि नो दृष्टः शिरोभागः कथञ्चन
अमुष्य महसां राशेः प्रागभूद्यत्र सम्भवः । ततो निवृत्त्य यास्यामिशरणं शिवमीश्वरम्

स हि विश्वाधिको देवश्चिरं मोहान्धचक्षुषा ।

यद्विस्मृतो मया तस्माद्दुर्विपाकोऽजनीदृशः ॥ २७ ॥

एवं विनिर्धार्य विमुक्तदर्पो निवृत्तवानाशु सरोरुहाक्षः ।

तमेव देशं प्रबभूव यत्र स्तम्भः स तेजोमयतां ध्यानः ॥ २८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे विष्णुना लिङ्गाधोभागशोधन-

वर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

ततस्तेजोमयं स्तम्भमनुसृत्य पितामहः । उत्पततोन्मुखो वेगान्निरालम्बे नभस्तले ॥

द्रुतमुत्पततस्तस्य पश्चावेगेन वारिताः । व्यशीर्यन्त समुद्रार्ताः प्रणुन्ना इव वायुभिः ॥

स वेगादुत्पतन्तूरं नाक्ष्णोविषयतामगात् । केवलं दीर्घदीर्घैव रेखा व्योम्निव्यभाष्यत
मायामरालो ददृशे तेजःस्तम्भस्य पार्श्वतः । संध्यापयोधराभ्यर्णचारीव रजनीकरः ॥
प्रागत्यागादुत्पततां ततोऽध्वानं पयोमुचाम् । विमानपदवीं पश्चात्तारावर्तं ततः परम्
तेजसां यानिधामानिह्यत्युच्चान्यध्वचारिणाम् । अतिचक्रामवेगेनतान्यसौकुहनाखगः
मरुतो मनसो वापि जवः सूक्ष्मतराकृतेः । सोऽभूदधःकृतस्तेन हंसेन गमनादिना ॥
यथा यथा चोत्पपात सुदूरं श्रमितच्छदः । तथा तथा च ददृशे तेजःस्तम्भः समुन्नतः
अतीत्य मरुतां स्कन्धान्सप्त सम्प्राप्तविस्मयः । विभेदाऽण्डकटाहं च ज्वलन्तंतमुदैक्षत
कथं वाऽदृष्टमूलस्य स्थातव्यं पुरतो हरेः । अविमोचयतः शौरैरसमासमशोषताम् ॥
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञस्य दीर्घैः किवाममाऽसुभिः । तदत्रौपयिकं किंस्यात्कार्यं कावागतिर्मम
अति सन्धित्सतो विष्णुं कस्सहायो भविष्यति । आर्जवंनैवनिर्जेतुं प्रतिवादिनमक्षमः
छन्ननावातिरस्कुर्यान्मानोहि महतांधनम् । इति सञ्चिन्तयत्येवविरिञ्चोव्याकुलात्मनि
आकाशे ददृशे नाऽतिदूरे किमपिनिर्मलम् । ऐन्दवी किमियं रेखातस्याः कथमिहागमः
यद्वामृणालंतिसधौविषयस्यां कुतस्तु सः । इति तस्मिन्संसदेहेनेदीयस्तंतदागतम्
अबोधि केतकीवर्हमिति राजोवज्जन्मना । तत्पयुषितमप्युद्यत्सौरभं वस्तुशक्तिः ॥
हिरण्यगर्भा विमलमगृह्णात्केतकच्छदम् । गृहीतमात्रं तेनैतत्सचैतन्यं किलाऽब्रवीत् ॥

केतक उवाच

भा गृह्णासि किमर्थत्वंमुञ्च मां विश्रमोद्यतम् । वर्षाणांशतसाहस्रमुत्पत्यैवंविहायसा

नन्दीश उवाच

तथा समेधमानं तं दृष्ट्वा श्रममखिद्यत । अचिन्तयत्पद्मसूतिरत्यन्तं विहताशयः ॥ १६ ॥

अनिर्व्यूढप्रतिज्ञावानीचतामतिसंश्रितः । आक्रान्तरोदोविवरः क राशिस्तेजसामसौ
अहमेतत्परीक्षायां क परिछिन्नपौरुषः । भज्येते इव मे पक्षौ दृशा चान्धायते इव ॥

प्रध्वंसन्त इवाङ्गानि पतामीवाऽहमप्यधः ॥ २१ ॥

किवाऽन्यद्बहुनोक्तेनसहनिश्वासवायुभिः । ममप्राणाश्चनियतंनिर्गच्छन्तीवसाम्प्रतम्
अहङ्कारमदग्रन्थिरथं त्रटतु चित्ततः । मुकुन्देन सह स्पर्धा सा च शीघ्रं प्रणश्यतु ॥

यदेष रोदः कुहरपरिणाहाधिकोद्यमः । औन्नत्यमयतेऽद्यापि स्तेजःस्तम्भो यथा पुरा
तदस्य तेजसां राशेर्नाऽहं नारायणोऽथवा । कारणं दूरतश्चान्ये महेन्द्रप्रमुखाः सुराः
इतो नोत्पतितुं शक्तिरस्ति मे तन्निवर्त्तये । इति निश्चित्यमनसाविधाताजातविस्मयः
प्रत्यभाषत तं कस्त्वं कुतो वा प्राप्तवानिति । स च प्रत्यब्रवीदेनं वेधसं केतकच्छदः
केतकच्छदएवाऽऽसंसचैतन्यः शिवाज्ञया । तेजःस्तम्भात्मनःशम्भोरस्यमूर्ध्निचिरस्थितः

भूलोक इच्छया वस्तुं ततः सम्प्राप्तवानहम् ॥ २६ ॥

इत्थं श्रुत्वा केतकीवर्हवाचं लब्ध्वाऽऽश्वासं तं किलाम्भोजभूतिः ।

ब्रूहि त्वं मे तत्कियत्यन्तरे वा तेजःस्तम्भस्याऽग्रमित्यावभाषे ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनं
नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

लिङ्गोपरिभागशोधनगमनकालेऽध्वखेदखिन्नेनब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्याथ-

केतकच्छदप्रार्थनावर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

केतकीवर्हमप्येनं विहस्यः पुनरब्रवीत् ।

केतक्युवाच

अपि मूढ ! न किञ्चित्त्वं वेत्सि कस्त्वं कुतो न तत् ॥ १ ॥

ईदृश्यः परितोलम्ना यस्मिन्ब्रह्माण्डकोटयः । तस्य प्रमाणमेतावदिति को वेदितुं क्षमः
चतुर्युगायुतैर्यातं ततो निपततो मम । इदानीमपि नाप्नोति तन्मध्यं किल भूतलम् ॥
इति ब्रुवाणमेनं च नमस्कृत्य सरोजभूः । हित्वा निजमहङ्कारमभाषत कृताञ्जलिः ॥

ब्रह्मोवाच

महात्मन्सत्यमेवाऽस्मिमूढोहंकेतकच्छद ! ब्रह्मणाहिमयास्पृष्टाविष्णुना सहनिर्मिता

द्वाभ्यामपीदमावाभ्यां विस्मृतं शिववैभवम् । यन्नौ महानभूद्वर्गस्सर्गसन्त्राणमात्रतः
होपणो संकथा तावदास्तामद्याऽप्यहंयतः । स्पृष्ट्वान विमुक्तोऽस्मिबद्धयागरुद्ध्वजे
सख्यं साप्तपदीनं हि कथ्यते तद्भवान्मयि ॥ ८ ॥

असंस्तुतधिर्यहित्वाकर्तुमर्हस्यनुग्रहम् । अहंविष्णुश्चमोहान्धौतेजःस्तम्भस्यवीक्षणात्
हंसकोलाकृती दध्वो मिथः साम्यं व्यपोहितुम् । मूलं दिदृक्षुः सदशां कीदृशीयातवानिति
न जाने मम चाऽस्याऽग्रं दिदृक्षोरीदृशी दशा । गतमुड्गीयमानस्य मे सहस्रेण हायनः
जातश्रमोऽस्मि नितरां वियुज्य इव चाऽसुभिः ।

दिष्ट्याऽद्य भद्र ! लब्धस्त्वं मयाऽऽलम्बोऽवसीदताम् ॥ १२ ॥

तन्मेकुरुष्वमित्रस्यसफलांयाचनामिमाम् । सरस्वाहंसहसज्जलादस्मिदासोऽनुषज्जनात्
तत्त्वया करणीयैवं प्रार्थनैषा कृताञ्जलिः । यदि पश्यति मूलं स जितोऽहममुना तदा
यद्वा न पश्यति तदाऽप्यस्मिसाम्यमुपेयिवान् । इदं द्वयमपि प्रायो ममाऽतिहोपणंसखे !
त्वयैव परिहार्यत्वमिदानीं समुपागतम् । अनृतामभिभाषत्वमुचितां च सुहृत्कृते ॥
गिरमेकामिमामग्रे चक्रपाणे रुदीरय । एष हंसाकृतिर्ब्रह्मा तेजःस्तम्भस्वरूपिणः ॥ १७ ॥

अत्युच्चं दृष्टवानग्रमत्र साक्ष्ये स्थितोऽस्म्यहम् ।

तेनापि तेजःस्तम्भत्वमेयुषा चन्द्रमौलिना ॥ १८ ॥

सम्भावितोऽयं सुतरां पित्रेवहि पितामहः । अतोऽयमेवाऽभ्यधिकोभवतोविष्टरश्रवाः
इत्युक्त्वा मम साहाय्यं सुमहत्क्रियतां त्वया ॥ २० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

एवं भूयः प्रार्थितोऽयं विधात्रा दाक्षिण्याद्रः केतकीवर्हकोऽपि ।

तेजःस्तम्भाभ्यर्णभाजे तथैव प्राहाऽशेषं विष्णवे ब्रह्मवाक्यम् ॥ २१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्यार्थं केतकच्छद-
प्रार्थनावर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

शङ्करप्रादुर्भाववर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

सोऽपि ब्रह्माणमुद्रीक्ष्यतावताद्विगुणं समयन् । नाग्रं दृष्टमनेनेति निश्चिकायविवेकवान्
अनुग्रहीतुं मां मुग्धं हन्तुं चाऽस्य विधेर्मदम् । देवदेवः स एवाऽलं भूतभर्तेत्यमन्यत ॥
मूलसन्दर्शनाशक्त्यातेजःस्तम्भस्यमे मदः । ध्येय एव मन्येऽद्य यद्वक्तिस्यम्बकेऽजनि
स्तूयते वीतगर्वत्वात्स इदानीं महेश्वरः । यस्य दक्षिणवामाभ्यामङ्गाभ्यां नौ समुद्भवौ
अद्याप्यवीतगर्वत्वाल्लब्ध्वाऽसकूटसाक्षिणम् । हिरण्यगर्भो मामेवमतिसन्धातुमिच्छति
तदद्य सकलस्याऽपि दुःखस्याऽपनये क्षमः । स एव शरणत्वेन प्राप्तव्यः शङ्करो मया
तथा कृतापराधस्य कृतघ्नस्य गुरुद्रुहः । तमृते रक्षिता कोऽन्यस्तमेव स्तौमिशङ्करम्
विष्णुरुवाच

जय पृथ्वीमयाकार जय चापोमयाकृते ! जय प्रभाकराकार जयामृतकराकृते ॥ ८ ॥

जय वैश्वानराकार जय गन्धवहाकृते । जय होतृमयाकार जयाकाशमयाकृते ॥ ९ ॥

रक्ष मां त्रिगुणातीत रक्ष मां कालविग्रह ! । रक्ष मामक्षयैश्वर्य रक्ष मां करुणाकर ।

स्रष्टा त्वं सर्वजगतां रक्षिता सर्वदेहिनाम् । हर्ता च सर्वभूतानां त्वां विनैवास्तिकोऽपरः

अणूनामप्यणीयांस्त्वं न हांस्त्वं महतामपि । अन्तर्वह्निस्त्वमेवैतज्जगदाक्रम्य वर्तसे ॥

निगमास्तव निःश्वासा विश्वं ते शिल्पवैभवम् ।

स त्वं त्वदीय एवाऽसि ज्ञानमात्मा तव प्रभो ! ॥ १३ ॥

अमरा दानवा दैत्या सिद्धा विद्याधरा नराः ।

प्राणिनः पक्षिणः शैलाः शिखिनोऽपि त्वमेव हि ॥ १४ ॥

स्वर्गस्त्वमपवर्गस्त्वं त्वमोङ्कारस्त्वमध्वरः । त्वं योगस्त्वं परासम्बित्कित्वं न भवसीश्वर
त्वमादिर्मध्यमन्तश्च तस्थुषां जमुषामपि । कालस्वरूपतां प्राप्य कालयस्य खिलं जगत्

परेशः परतः शास्ता सर्वानुग्राहकः शिवः । स एष मे कथङ्कारं साक्षाद्भवति धूर्जटिः
यंदृष्ट्वा शरणं प्राप्तो निःश्रेयसमवाप्नुयात् । अथवास्तौमि तद्धामजातमात्रं यथामति
तच्छ्रुत्वा त्वैष कृपां कुर्यादवश्यं सर्वतः श्रुतिः । इति निश्चय वैकुण्ठः स्तोतुं समुपचक्रमे
तमेव तैजसं स्तम्भं प्रणम्य परमेश्वरम् । आदिमध्यान्तररितं मत्वा त्वं जगदीश्वरम्
हठात्तेन विरञ्जेन वार्यमाणोऽपि सस्मितम् ।

श्रीविष्णुरुवाच

जय देव महादेव वामदेव वृषध्वज । कालान्तक क्रतुध्वंसिन्नीलकण्ठेन्दुशेखर ॥२१॥
जय शम्भो शिवेशान शर्वं त्र्यम्बकधूर्जटे । स्मरचरित्रपुरारातेस्थानो भव महेश्वर ॥
जयेश खण्डपरशो शूलिन्पशुपते हर । सर्वज्ञ भर्गं भूतेश कपालिन्नीललोहित ॥२३॥
जय रुद्र मखाराते पिनाकिन्प्रमथाधिप । गङ्गाधर व्योमकेश गिरीश परमेश्वर ॥२४॥
जय भीम मृगव्याध कृत्तिवासः कृपानिधे । कृशानुरेतः कैलासे नित्यमेव हि वर्तसे
त्वदाज्ञया मरुद्वाति फणी वहति भूभरम् । दीप्यतः सूर्यशशिनीं ब्रह्माण्डं प्लवतेऽम्बुधौ
ज्योतींषि सञ्चरन्तेखे सर्वत्वच्छासनात्प्रभो । अहं ब्रह्मा च जगतांसर्गसन्त्राणयोरलम्
विधाय कल्पसे पुष्टयैसूते सस्यानिमेदिनी । नाक्रामन्त्यग्रयःसीमां यच्च त्वन्महिरेवसः
अणिमादिमहासिद्धिनिःसाधारणवैभवः । कथं त्वाममरैरन्यैरुपेक्षे समभिष्टुतम् ॥

विशुक्त्वे विस्मरास्त्वां स्मरामः सङ्कटेऽपि च ।

न रोषो जातु भक्तेषु प्रसादः सर्वदैव ते ॥ ३० ॥

यदाविधित्सैर्भक्तित्वं यदाचप्रावृणोषिताम् । मोहबोधौ तदापुंसां कल्पेते बन्धमोक्षयोः

इति स्तुतस्साञ्जलिबद्धपाणिना पतिः पशूनामथ चक्रपाणिना

कृतापहासे च सरोजसम्भवे मदोद्धते प्रादुरभूदयानिधिः ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहत्म्य उत्तरार्धे शङ्करप्रादुर्भाववर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

ज्योतिर्लिङ्गादाविर्भूताय शङ्कराय विष्णुकृताप्रार्थना शङ्करद्वारा ब्रह्मणेच्छा
करणेऽसन्तुष्टिः ब्रह्मणा शिवस्तुत्युद्यमवर्णनञ्च

नन्दिकेश्वर उवाच

तेजःस्तम्भं विनिर्मित्य सन्ध्याभ्रमिव चन्द्रमाः । कैलासकूटधवलं वृषेन्द्रमधितस्थिवान्
जटाजूटवता बालचन्द्रचूडेन मौलिना । कपालमालिकां वैधौ स्रजं चारुवर्धौ दधत्
नागकुण्डलिभिः फालफलकोद्भासिलोचनैः । पञ्चभिर्वदनैर्दीप्तैः श्वेदकलमापकन्धरैः
शूलं कपालं डमरुं सारङ्गं परशुं धनुः । खट्वाङ्गममलं खड्गं दोर्भिर्नागञ्च धारयन्
श्वसितोद्बुधूलिताकारो गजचर्मोत्तरीयवान् । सर्वालङ्कारसम्पन्नः सर्वदेवैरभिष्टुतः
परिधानीकृतव्याघ्रचर्मा ताभ्यामदशि सः । रूपं दृष्ट्वा स आनन्दं ननर्त्त नलिनैक्षणः ॥

न किञ्चिदपि जानानो मुमोह च सरोजभूः ॥ ७ ॥

दृष्ट्वाऽभिनन्द्य माधवं प्रसन्नया महेश्वरः । अथोदतिष्ठिपञ्च तं सहङ्कृत्क्रियश्चतुर्मुखम् ॥
जगाद् चाधिकारितामदाद्युवांसमुद्धतौ । न लज्जितव्यमत्रवामयं क्रमोऽधिकारिणाम्
परीक्ष्य वैभवं मम प्रबोधवानभूद्वरिः । अयं न जातु पद्मभूषणलन्मनो दुरात्मवान् ॥
अशासि पञ्चवक्त्रता यदोपहासितो ह्यहम् । पुनः स्वपुत्रिकारतिर्मयैष शिक्षितोऽभवत्
तृतीय एष मन्तुरप्यहो कथं नु सहाते । तदस्य तु प्रतिष्ठया कचिन्न भूयतां विधेः ॥
अथ च केतकच्छदो यदाप कूटसाक्षिताम् । अतः परं न जातु तन्ममैतु मूर्ध्नि संस्थितिम्
शप्तवैवमेतौ गिरिशः प्रीत्या विष्णुमभाषत ॥ १४ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच

वत्स ! मा भैः प्रसन्नोऽस्मि भवते भक्तिशालिने ।

ननु त्वमङ्गान्मे जातस्सात्त्विकोऽसि विशेषतः ॥

माहेश्वराग्रगण्योऽसि जगत्यां हि यथा पुरा ॥ १५ ॥

न तवाऽतः परं जातु भक्तिहानिर्भवेन्मयि । प्रतिक्षणं वर्द्धमाना कल्पते च विमुक्तये ॥

इत्यनुग्रहकृतं त्रिलोचनं भक्तिभाजि निरहङ्किये हरौ ।

भीतिमानवनतः स्वयं विधिः स्तोतुभारभत क्लृप्तवन्दनः ॥ १७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मकृतशिवस्तुत्युद्यमवर्णनं नाम

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

ब्रह्मकृतस्तवमनुशिवप्रसादेनब्रह्मविष्णुभ्यांवरप्रदानं शिवाज्ञयाऽरुणाचलेश-
मन्दिरनिर्माणम्

ब्रह्मोवाच

देवदेव तवैश्वर्यं केन शक्येन वेदितुम् । विना भाग्यैक्यसुलभं भवदीयमनुग्रहम् ॥ १ ॥

अकर्तृकाणिवाक्यानिऐश्वर्यन्तेनिरत्ययम् । नस्तोतुं शक्यतेकिन्तुनमस्कुर्वन्तिदूरतः

को विष्णुः कोऽहमेते वा दिक्पाला वासवादयः ।

त्वमेव देव कर्त्ताऽसि जगत्सृजनरक्षयोः ॥ ३ ॥

पतिस्त्वं पार्वतीनाथपशवोवयमप्यमी । बद्धुं पाशेन मोक्तुं स्वात्वमेवास्मान्प्रगल्भसे
इविशत्तत्त्वरूपस्त्वमभितश्चाभिवर्त्तसे । को विदःकोविनिर्णेतुं तवयाथात्म्यमीश्वरः
किरातः किल देवस्त्वंसारमेयैः किलागमैः । षड्वर्गहिंस्रान्संहतुं करोष्याखेटकौतुकम्
देवदक्षाध्वरे पूर्वं वीरभद्रस्त्वदाज्ञया । कां कां शिक्षामकार्षीन्नइतिकाऽपि विडम्बना
तव कालाग्निरूपस्य सर्वब्रह्माण्डदाहिनः । पोषणात्पुष्पचापस्य प्रायो जिह्हेति शेमुषी
कृतापराधः शूलेन त्वयादीर्णजलन्धरः । अन्तकोऽन्धकदैत्यश्च प्रतिवीरश्चकोऽस्ति ते
अधारयिष्यत्कण्ठेनकालकूटं न चेद्भवान् । कथं च धारयिष्यामोवयंसर्वेऽपिजीवितम्
देवदारुवने पूर्वं मुनीन्केवलकर्मठान् । प्रक्षोभ्य धूर्तवेषस्त्वंदययाऽन्वग्रहीस्तथा ॥ ११ ॥

अङ्घ्रिणाक्रान्तवान्नो चेद्युग्रां त्वमपस्मृतिम् ।

तथाक्रान्तमिदं कृत्स्नमन्धकारायते जगत् ॥ १२ ॥

अर्धनारीश्वरं रूपं त्वयाचेन्न प्रकाशितम् । प्रभवामि कथं स्रष्टुं जगदेतच्चराचरम् ॥
भवता स्तम्भितःशम्भोसंरम्भाज्जम्भजिद्भुजः । कियन्तंहन्तकालन्तेजयस्तम्भश्चस्थितः
भिक्षोःकपालमापूर्य रुधिराणांऽऽत्मनो हरिः । शूलेनोत्क्षिप्य मुमुहे ह्येतत्त्वमवधारय
न चेदशिक्षयः सर्वशस्त्रास्त्राप्यनुकम्पया । निर्वापयेत्कथं वरं क्रुद्धोऽपि जमदग्निभूः
नृहरिं शरभाकारः समहर्षीन् न चेद्भवान् । स एव संहरेद्विश्वं हिरण्यकशिपोरपि ॥
त्वमाचक्रुःकल्पाब्धौ कैवर्त्तोमत्स्यकच्छौ । हरिं बद्ध्वाऽहिराट्सूत्रेनृसिहमथसूकरम्
एकोने पद्मसाहस्रे स्वनेत्रेण कृतार्चनम् । शूलिन्सुदर्शनं दत्त्वा दैत्यद्विषमत्तुषः ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

स्तुत्यैवमस्य विष्णोश्चप्रार्थनेनप्रसेदिवान् । धूर्जटिःसृष्टिकर्तृस्त्वंपुनरस्याऽभ्यमन्यत
समज्यासु द्विजानां च पूजनं चाऽनुशिष्टवान् । उभावप्यब्रवीदेतौवात्सल्याच्चन्द्रशेखरः

श्रीशिव उवाच

वत्सौ युवां न ज्ञात्वैवं भूयो भवतमुद्धतौ । गुरुं स्मरन्तौमामेव जाग्रतं सृष्टिरक्षयोः
इह प्रदेशे युवयोर्नमयाऽनुग्रह कृतः । पुण्यक्षेत्रमिदं पुंसां ततो मोक्षाय कल्पताम्
योजनत्रयमात्रेऽस्मिन्क्षेत्रेनिवसतानृणाम् । दीक्षादिकंविनाप्यस्तुमत्सायुज्यंममाज्ञया
यदा तिरश्चामप्यत्र स्थावराणां च देहिनाम् । अबुद्धिपूर्विकाबुद्धिरपवर्गस्यजायताम्
नृणां च दर्शनाद्दूरे कैवल्यं स्मरणेन वा । अस्तु वेदान्तविज्ञानं नसाध्यंनिष्प्रयासतः
शुभाय तैजसीमूर्तिःस्थावराणाममशाश्वती । अरुणाद्रिरितिरुषातानित्यमेवाऽत्रवर्त्तताम्
युगात्ययेऽपि नैवं तु मज्जयेयुर्महाब्धयः । न चालयेयुर्मरुतो न दहेयुश्च वह्नयः ॥

ज्योतिर्मयमिदं लिङ्गं ज्योतिःष्वपि न जातुचित् ।

क्रमन्तां निर्गमागत्या खेचराणि समन्ततः । २६ ॥

यस्यानुग्रहमिच्छामिजन्तोस्तस्याऽत्रसम्भवः । देहान्तेकल्पतामुक्त्यैविनौपनिषदीगिरः
एष दूरात्प्रणामेन निकर्षाच्च प्रदक्षिणात् । अपि पापात्मनां पुंसामस्तुनिश्रेयसप्रदः ॥
अत्रैवनियतंवासाःसम्भवन्तिमहात्मनाम् । तस्मात्स्थलमिदंहित्वानगन्तव्यंकदाचन
शोणाचलमनादृत्य क्वचित्स्थित्वाऽपिमुक्ते । तस्माद्युवांविधिहरीवसतंचात्रनित्यशः

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युक्तवन्तं कामारिं प्रणम्य विधिमाधवौ । तौ व्यज्ञापयतां देवं दूरीभवदहङ्क्रियौ
विधिमाधवावचतुः

एवमेतज्जगदाधार जगदाधारतांगतः । आस्तां गिरिरसौ किंतु तेजोह्यस्यसुदुस्सहम्
अतोऽयमुत्तमो रुद्र तेजः सामान्यशैलवत् । तिष्ठत्वभेद्यमहिमा निश्रेयसमहाखनिः ॥

विवृणोति निजं ज्योतिर्विश्वस्याऽस्य समृद्धये ।

प्रत्यब्दं कार्तिके मासि कृत्तिकासु दिनात्यये ॥२७॥

शर्मदोऽपिनृणां देवशोणाद्रिस्त्वशासनात् महत्त्वादचितु शक्योनस्याद्भक्तस्यकस्यचित्
एतस्योपत्यकायां तद्व्याख्यास्मदर्थनात् । देवेन सन्ध्यातव्यमवन्त्यां लिङ्गरूपिणा
तच्चारुणगिरीशानमावामाराधयावहे । अभिषेकानुलेपाद्यैरुपचारैर्यथाविधि ॥४०॥
सन्त्यत्र केशराश्चूता नागपुन्नागकेसराः । आरग्वधाः कुरवका मालूराः पाटला अपि
अत्रैव सन्निधातव्यं देवदेव दयानिधे । यतस्त्वद्भक्तिदाढ्यं नौ भवतात्त्वदुपासनात् ॥
नान्यथा चित्तशुद्धिर्नो देवेऽप्येवं प्रसेदुषि । अनाद्यविद्यावृतये यो भविष्यति नित्यशः
शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स एष भृशमुन्नतः । स एवाऽलं निवासाय देवस्य हृदयङ्गमः ॥
साङ्गवेदा धर्मशास्त्रं पुराणानि शिवागमाः । कृत्वाच सकलाः प्रोक्ताभवतैव भवावयोः
निःश्रेयसाय भक्तानां त्वयैव गुरुरूपिणा । अष्टाविंशतिराख्याता आगमाः शैवसंज्ञिताः
तेषु कस्य प्रकारेण कुर्वाणौ त्वदुपासनाम् । कदाप्यज्ञानजामार्तिनाऽधिगच्छाव शङ्कर ।

नन्दिकेश्वर उवाच

इति तौ ध्यातृगोविन्दौ पादपद्मावलम्बिनौ । जगाद करुणामूर्तिर्जगतीभृत्सुतापतिः

श्रीमहादेव उवाच

युक्तमुक्तमिदं भद्रौ मयाऽप्येवं मनीषितम् । कामिकोक्तेन मार्गेण मामर्चयितुमर्हथः ॥
मोहतो विस्मृता मन्ये भवद्भ्यां शैवसंहिता । अधुना मत्प्रसादेन पुनरुद्भासतां हृदि ॥

नन्दीश उवाच

इत्युत्वा श्रीशवागोशौ गिरिशोऽन्तरधादथ । तदा प्रादुरभूत्तत्रलिङ्गं किमपि मङ्गलम्

तच्चोऽवलोक्य साश्चर्य्यो मुकुन्दकमलासनौ । मुहुः प्रणम्य सानन्दं प्राचर्य तुष्टुवतुश्चिरम्
तावकारयतां शोणगिरिनाथस्य चाऽऽलयम् । नानाशिल्पाद्भुतं विश्वकर्मणा प्रचयेन च
खानयामास तुस्तत्र सरः किमपि पावनम् । अभिषेकाय देवस्य सर्वतीर्थमयं नवम् ॥

अरुणाख्यं पुरं चारात्कल्पयामास तुश्चिरम् ।

सिद्ध्यै नोत्कण्ठते लब्ध्वा कैलासायाऽपि धूर्जटिः ॥ ५५ ॥

तस्यां ब्रह्मर्षयो देवा गन्धर्वा दिव्ययोषितः । सिद्धविद्याधरा यक्षाः पौरत्वं समुपाययुः
तीर्थानि धार्य कूपत्वं गङ्गाद्याः सरितस्तथा । नन्दनादीनि च वनान्यभवाग्निष्कुटवतः
गोलोको गोगोष्ठतयानैगमत्वं किलागमाः । शैलाश्च गोपुरादित्वं स्मृतयो विधितां ययुः
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः । प्रपन्ना मानुषं देहं तस्यां किल पृथग्जनाः

देवोऽपि धूर्जटिस्तस्यां कौतुकी सिद्धरूपधृक् ।

योगित्वं समुपास्थाय मात्राकौपीनमुण्डधृक् ॥ ६० ॥

न केनचिद्विज्ञातः सदा सर्वत्र दीप्यति । तौ च केशवलो केशौ जटिलौ भस्मगुण्डितौ
दान्तौ शोणाद्रिनाथं तमर्चयामास तुश्चिरम् । तत्रत्यानाञ्च सर्वेषां वर्णानामानुगुण्यतः
दीक्षादिकानि चक्राते स्वयमाचार्यतां गतौ । कमेण हृतनिर्माल्यौ सर्वांगमरहो विदौ
प्रातः स्नात्वा समाहृत्य पुष्पपत्रादिकं फलम् । मन्त्रं चारुणनाथस्य तत एव रहः श्रुतम्
जञ्जल्पाकौ जजपतुः सर्वमन्त्राधिकं सदा । धूपप्रदीपनैवेद्यैर्गीर्तवादित्रनर्तनैः ॥ ६५ ॥
प्रदक्षिणानमस्कारैर्मुद्राबन्धैर्नवैर्नवैः । आसनेन च मूर्त्या च मूलेन च यथाविधि ॥
पञ्चब्रह्मषडङ्गाद्यैर्चयायासतुः शिवम् । एवं वर्षसहस्राणि षोडशारुणशङ्करम् ॥ ६७ ॥

वेधाविष्णू समाराध्य शिवज्ञानमवापतुः ॥ ६८ ॥

इतीदमश्रावि मया रहस्यं पितुः शिलादस्य मुखात्पुरा यत् ।

निवेदितं चाऽद्य तदेव तुभ्यं किमन्यदाकर्णयितुं मनीषा ॥ ६९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुकृत्तारुणाचलेशमन्दिर-

वर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः शिवपार्वतीविहारवर्णनम्

सूत उवाच

इति श्रुत्वाऽस्यवचनं मार्कण्डेयोऽभ्यभाषत ।

मार्कण्डेय उवाच

श्रुतमेव मया देव ! श्रोतव्यं भवतो मुखात् ॥ १ ॥

तथापिकौतुकेनाहमाक्रान्तोमुनयोऽप्यमी । गौर्याकथंतपस्तप्तमहादेव्याऽत्रकथ्यताम्
नन्दिकेश्वर उवाच

कथयापि तदप्येतद्यथाऽधिगतमात्मना । शृणु त्वमवधानेन मार्कण्डेय महामते ॥३॥
ननु जानासि तत्पूर्वं यथा दाक्षायणो शिवः । उपयेमेसतो नाम सतोनामधिदेवताम्
यथा च सा क्रुधा भर्तुर्दुहि दक्षप्रजापती । योगादहासीदात्मीयंवपुरित्यपि ते श्रुतम्
तदा हराज्ञानिघ्नेन वीरभद्रेण यत्कृतम् । अध्वरध्वंसनं दक्षस्याऽपि ते विदितं महत्
अश्रौषीस्तस्यदक्षस्यगणैःशीर्षासखण्डनम् । ब्रह्माच्युतेन्द्रमुख्यानां देवानामपिशिक्षणम्
दन्तघातं रवेः पाणिपाटनं जातवेदसः । अदितिप्रभृतीनाञ्च दिव्यस्त्रोणां पराभवम्
सा च देवी पुनर्जन्म लेभे हिमवतो गृहे उमेति पार्वतीत्याख्यां द्वितीयां विभ्रतीपुनः
देवः स्थाणुवने ताञ्च परिचर्यापरां रहः । अरुरोचयिषुः काममग्राक्षीत्कालवह्निना ॥
जितेन्द्रियश्च तं देवं काऽपियातंगणैःसह । तपोभिस्तोषयामास गौरी शिखरवासिनी

उपयभ्याऽथ तां देवो वृत्तान्तैश्चित्तखण्डिभिः ।

रमयामास चैकान्ते मोदस्वेति विलासिनीम् ॥ १२ ॥

वैधव्यखिन्नयारत्याप्रार्थिताशैलनन्दिनी । कामपीठेतपस्यन्तीकामंप्रत्युददीपयत् ॥
पुनश्च मेनया मात्रा पित्रा च हिमभूभृता । आनीता भवनं भर्त्रा साकंचिरमरंस्तसा
तदाशुभनिशुम्भाख्यौ लेभाते वेधसो वरम् । देवदानवमर्त्येषुमास्तु नौ पुरुषान्मृतिः

सप्तदशोऽध्यायः]

* शिवपार्वतीविहारवर्णनम् *

७९६

इति तद्वचनं श्रुत्वा जातत्रासैः सुपूर्वभिः । अभ्यर्थितोऽवदद्देवो रहश्चक्रधरादिभिः ॥
माभैष्ट भद्र कालेन तथा प्रतिविधीयते । यथा निषूदितौ स्यातां तादृशौ दानवाविति
दत्ताऽभयान्मुकुन्दादीन्विसृज्याऽन्धकसूदनः । अन्तःपुरगतो रेमे देव्या सह यथापुरा
कदाचिन्मर्मलक्ष्येण प्रीत्या कालीति निन्दिता ।

तस्य प्रीत्यै कालिका च त्वचमेवाऽजहान्निजाम् ॥ १६ ॥

यत्रोत्क्षिप्तवती चर्म स्वेच्छया परमेश्वरी । महाकाशीप्रपाताख्यं तदभूत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥
सा च त्वक्कौशिकी नाम्ना काली विन्ध्याद्रिवासिनी ।

तपस्यन्ती वृषस्यन्तौ तौ जघान महासुरौ ॥ २१ ॥

देवी च गौरी शिखरे तस्मिन्नेव मनोहरे । तपोभिर्लब्धगौरीत्वाद्भर्तारं समतोषयत्
क्रमेण दौर्हृदवती भूत्वा प्रासूत पार्वती । गजाननं च हेरम्बं सेनान्यं च षडाननम् ॥
तौ चागमविदः प्राहुर्नारायणचतुर्मुखौ । पूर्वापराधशुद्ध्यर्थं देवीगर्भसमुद्भवौ ॥२४॥
वर्धमानौ च तौ बालौ पित्रोरालोकमानयोः । मग्नयोरिववर्षाब्धौ प्रेमग्रन्थिरभूद्बृहदा
जातु वीणानिनादेन कदाचिच्चित्रलेखनैः । विजहतुश्शिवौ स्वैरमेकदा मण्डनैर्मिथः ॥
जातुविद्यागमालापैःकदाचिच्चित्रवस्तुभिः । एकदालोकवृत्तान्तैर्दम्पतिभ्यांविनोदितम्
पुष्पावचयनैर्जातु कदाचिद्धारिखेलनैः । अदीव्यताञ्च रागाद्रौ दोलाकेलिभिरेकदा ॥
मैनाकेनाऽर्चितौजातु मेनया जातु पूजितौ । जात्वर्हितौ हिमवतादम्पतीतौविनोदितौ
जातु द्यूतविनोदेन गीतगोष्ठ्या कदाचन । एकदादानलीलाभिःशिवौचिक्रीडतुश्चिरम्
द्यूतनिर्जितमाच्छिद्य पत्युरुत्सङ्गतां गतम् । वलयीकृतमेणाङ्कं ताटङ्कीकृतवत्युमा ॥

इति तौ पितरौ चराचराणां निवसन्तौ कनकाचलादिषु ।

रुचिरेषु पदेषु कामभोगानतिहृद्यान्सुचिरं किलाऽन्वभूताम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवपार्वतीविहारवर्णनं

नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः
पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनम्
नन्दिकेश्वर उवाच

गार्हस्थ्यं विप्रती भर्तुरेकाग्रतलवासिनः । पक्वान्नपानैस्सा तत्र पर्यंतपयत प्रजाः ॥
जातु सन्धानुसन्धानमुकुलीकृतलोचनम् । बद्धाञ्जलिपुटं देवमद्राक्षीदद्रिनन्दिनी ॥२॥
ध्यायते नूनमधुनाकाऽपि सौभाग्यशालिना । क्रियते रुन्मयि प्रेम तन्मन्ये वञ्चनंमहत्
कथंविज्ञायतेपुंसांकुटिलामानसीस्थितिः । मिथ्येष्वप्येवमिदं वञ्चितास्म्यमुनाभूशम्
मयिदाक्षिण्यमेवाऽस्वमन्येमेनसि चेद्रहः । जनः सौभाग्यवान्यस्माद्भवतिस्नेहभाजनम्
अद्यप्रभृति ते दासस्तपोभिःक्रोतइत्यपि । मुग्धेन्दुशेखरेणाऽस्मिन्विप्रलब्धास्मरारिणा
असमानानुरागेषु नारीणां मूढचेतसाम् । सौभाग्यगर्वो लोकेषु परिहासाय केवलम्
इति प्रणयरोषेण देव्याः कलुषचेतसः । हव्यवाहातपालीढमिवाननमलक्ष्यत ॥ ८ ॥
बाष्पवारिप्लवे तस्या आताम्रे च विलोचने । नीलोत्पले जलापूर्णं इव भूम्ना विरेजतुः
यत्तस्याधोनतिलकं भ्रूवोर्युगमभज्यत । द्वेधाकृतमिवाऽदर्शि मन्मथस्य शरासनम् ॥
अन्तर्मन्युभरेणाऽस्याःकम्पतेस्माऽधरच्छदः । मुहुःप्रवालस्थायीवरक्ताशोकस्यपल्लवः
अतीव रज्यमानं तत्पार्वत्या गण्डमण्डलम् । शाणावधर्षमाणिक्यदर्पणप्रतिमं बभौ
अन्तर्वेपथुतौ तस्याश्चकम्पाते पयोधरौ । पद्मकोशाविवान्तःस्थचञ्चरीकप्रचालितौ ॥
अचिन्तयच्च सम्भूय सौभाग्याभावतो ननु । ममायमन्यस्त्रीचिन्तां कुरुते चन्द्रभूषणः
तदेषाकाऽपियास्यामिकिमत्राऽस्त्येकयामम । तपस्यन्तेचसौभाग्यमर्जनीयंमयाऽधुना
निमीलिताक्षिण्येवाऽस्य गन्तव्यंनिभृतंमया । न चेन्मांवारयत्येषकण्ठादुपरिभाषितैः ॥
वत्सौ तु वर्धयत्येव गङ्गेयमतिवत्सला । देवस्तु न स्मरत्येव मामयस्त्रोपरायणः ॥

इति निश्चित्य देवस्य पार्श्वदाशु निवृत्त्य सा ।

अनिर्दिश्य दिशं काञ्चिद्यातुं व्यग्रा प्रचक्रमे ॥ १८ ॥

अष्टादशोऽध्यायः] * पार्वत्यागौतममुनिदर्शनवर्णनम् *

७८१

चलावती माल्यवती मालिनी विजया जया ।

वारिता अपिसंरम्भात्स्वामिनीमन्वयुःस्वयम् ॥१६॥

तत्र साऽपि गिरीन्पुण्यान्वनानि नगराणिच । सरांसि सरितश्चैषाविचचारसमन्ततः
भ्रमन्ती सहापदेषु द्राविडाख्ये सुनीवृति । तीर्त्वा शक्त्यापगां देवीविजयांसमभाषत
दृश्योऽयं नातिदूरेण पुरस्तात्सकलारुणः ।

शृङ्गैस्संलक्ष्यतेऽष्टाभिर्नूनंमाहात्म्यवान्गिरिः ॥ २२ ॥

उपत्यकासु चैतस्य दृश्यन्ते तापसाश्रमाः । अतोव पावनाःशान्ताःपुण्यारण्यमनोहराः
गत्वा निरूपयामस्तानिमान्पुण्याश्रमान्वयम् । प्रसीदतितरां चेत एषां सन्दर्शनेन मे
एवमाहादयत्यालि क्रमेण गिरिनन्दिनी । तस्याद्रेर्जम्बुपा पार्श्वमपश्यत्कञ्चिदाश्रमम्
लूतास्तंतूनयन्त्यत्रकुम्भीराः शैवलान्यपि । पिशून्पुष्पान्तिनीवारैःसफरान्भूरिमायवः
हरन्त्यवकरान्वालैश्चमराःस्फीतरोमभिः । समीकुर्वन्ति चोद्भूतैर्विषाणैर्यत्र सैरिभाः

वानराः फलपुष्पाणि मधुपत्राणि भल्लुकाः ।

क्रोडाः स्नानीयमृत्स्नां च यत्रर्षिभ्यो नयन्त्यहो ॥२८॥

काकोलूकैः शुकश्येनैर्मृगव्याघ्रैर्हरिद्विपैः । कलापिस्पर्धैर्वाखुमाजैरैः सौहृद्रं श्रितम्
हूयमानपुरोडाशद्रव्यसौरभ्यहारिणी । यत्र द्रुमान्तरालेभ्योधूम्या निर्याति पावनी ॥
पठन्ति शतरुद्रीयंयत्रवायसवैरिणः । गृणन्तिकाकाःस्तोत्राणिसामगायन्तिसारिकाः

शाकशालिषु शादूलाश्चरन्ति च तथैव गाः ।

सिञ्चन्ति पुष्कराभ्योभिः कुम्भिनो यत्र पादपान् ॥३२॥

कचिच्च शोभने देशे पुण्ये पुण्यमनोहरे । ददर्श सा तपस्यन्तं यं कञ्चिद्रूपिसत्तमम् ॥
अधस्तात्सप्तपर्णस्य चित्रव्याघ्रत्वगासने । बद्धवीरासनं सम्यक्पादने कुशविष्टरे ॥
शालिशूकारुणाभामिजटाभिभस्मपाण्डुरम् । अचञ्चलाभिर्विद्युद्भिरिव शारदवारिदम्
नासाग्रनिश्चलदृशं समप्रस्फुरिताधरम् । आवर्त्तयन्तं रुद्राक्षमालिकामग्रपाणिना ॥
प्रत्यग्रनिर्णेजनतो ह्यत्यश्यानदशाञ्चले । वसानं वल्कलयुगे सन्ध्याभ्रे भूभृतां यथा ॥
षड्वर्गहिंस्रबन्धाय स्थापितां वागुरामिव । उपवीतत्रयीमारुदुरोगतस्य विभ्रतम्
कृतोचितोपचारा सा तमप्राक्षीत्तपोधनम् ॥३८॥

पार्वत्युवाच

कस्त्वं कोऽयं गिरिवरो यत्र त्वं कुरुषे तपः ॥३६॥

स चाऽऽहारुणशैलोऽयं पुण्यक्षेत्रेषु पूजितः ।

गौतमोऽहं मुनिर्मुक्त्यै तपसाऽऽराधये शिवम् ॥४०॥

इत्युक्त्वा विजयादीनां मुखेनैनामुमांविदन् । प्रणम्यभक्त्याबहुशोनीतवानुत्तर्जनिजम्
कन्दमूलफलादैश्च कृतातिथ्याभिमां मुनिः । जगन्मङ्गलमूलाय तपसे चाऽन्वमन्यत ॥

ज्योतिःस्तम्भस्थसम्भूतिमारभ्याऽनुक्रमेण सः । जगादचास्यैशोणाद्रेर्महिमानमशेषतः

शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स्थलीश्वरमिति स्थलम् ।

यत्र सन्निहितः शम्भुर्ज्योतिर्लिङ्गात्मतां गतः ॥४४॥

बकुण्ठपरमेष्ठ्यादिगीर्वाणनिबिडीकृते । न तत्र मे तपः कर्तुं मव्याक्षेपेण शक्यते ॥४५॥

अयं शोणगिरेः पादः प्रवालाचलनामवान् । पुण्यारण्योपरुद्धत्वादहस्यत्वं विगाहते

तत एवाहमत्रैव प्रतिष्ठाप्य त्रिलोचनम् । आराधये यथाशक्ति तपोभिः कल्पितात्मभिः

ममाऽऽश्रमसमीपेऽस्मिन् पुण्यक्षेत्रमिदं महत् । क्रियतामाश्रमो देव्या कर्त्तव्यं हितपश्चिरम्

मुनेरेवमनुजानात्कृताश्रमपरिग्रहा । उदयुङ्क्त तपः कर्त्तुं सुमहत्पर्वतात्मजा ॥४६॥

आश्रमं रक्षितुं सत्यवतीं काननवासिनीम् । सुभगां धुन्धुमारिचप्रागाद्याशास्त्रतिष्ठिपत्

तपोवनस्य सर्वस्य रक्षार्थं सा समादिशत् । दुर्गामनर्गलस्फूर्तिमाज्ञानिर्वाहणश्रमाम्

अनन्तरं सा धर्मिलं मन्दारप्रसवोचितम् । जटाभरत्वं तपसे गमयामास पार्वती

हृन्चचिह्नदशं हित्वा दुकूलं मिहकालघु परुषं सुकुमाराङ्गो परिधत्ते स्म वल्कलम् ॥

अपि प्रसूनावचयनिस्सहाङ्गुलिपल्लवा । अलावां दितितीक्ष्णाग्राण्यविकारं कुशानि सा

वज्रसूचिनिर्भराङ्गैरवच्छिन्नानि कण्टकैः । शिरीषमृद्वीशाण्डिल्यपल्लवान्युच्चिकाय या

पावन्यां कमलानद्यां प्रातर्विहितमज्जना । अर्चयामास रक्ताब्जैर्यथाविधि विभाकरम्

दर्भाक्षततिलोन्मिश्रैर्गौरी श्रोतदिवारिभिः । देवो निर्वर्त्तयामास देवर्षिपितृतर्पणम् ॥

वालुकामण्डले सूर्यमावाह्याऽभ्यर्च्य पङ्कजैः । कृतप्रदक्षिणा गौरी प्रणनाम सहस्रशः ॥

स्ययमेव प्रतिष्ठाप्य लिङ्गं किमपि शङ्करम् । आगमोक्तेन विधिना पूजयामास पार्वती

आसनेन च मूर्त्या च मूलेनाङ्गैश्च सारविम् । दण्डिपिङ्गलमुख्यांश्च शक्तीर्दीप्तादिका अपि

तत्तद्दिक्षु च सोमादीन् ग्रहान्धेन्वादिमुद्रया । तेजश्चण्डे चाऽर्चयित्वानिर्माल्यञ्चन्यवेदयत्

अर्घ्येणाऽतीवशुद्धेन सम्प्रोक्ष्य च समन्ततः । द्वारवास्तु समभ्यर्च्य न्यासानपि चकार सा

भूतशुद्धिविधायाऽन्वगन्तर्यागंचकार सा । हृदि पद्मासने चाऽर्च्यं ज्ञानधर्मादिकान् क्रमात्

शक्तीर्दलेषु वामादीर्दलाऽग्रे सूर्यवेधसौ । केसराऽग्रे सोमविष्णू कर्णिकाग्रेऽग्निधूर्जटी

तदूर्ध्वं शक्तिचक्रं च विन्यस्तब्रह्मपञ्चका । अङ्गैर्दत्त्वा च पाद्यादीनुपचर्याभिषिच्य सा

प्रादाच्चन्दनपुष्पादि धूपदीपप्रदायिनी । भूयोऽपि पञ्चब्रह्माणि षडङ्गान्यप्यपूजयत् ॥

तत्तद्दिक्षु च शक्तादीन् वज्रादींश्च विधानतः । कृत्वा सर्वोपचारांश्च वितताराऽष्टपुष्पिकाम्

पञ्चवक्त्राणि चाऽभ्यर्च्य कृतचण्डेश्वराऽर्चना । प्रदक्षिणा प्रणामाद्यैर्नित्यं शिवमपूजयत्

शिवागमोक्तविधिना द्वयैः सौभाग्यदायिभिः । सा जुहावचपूजान्ते प्रणाते जातवेदसि

परिकल्पितोपचारा च कन्दमूलफलादिकैः स्वयं कृतोपचारेयमतिथीनभ्यपूजयत् ॥

अङ्गुष्ठाग्रेण तिष्ठन्तीग्रोम्पेऽग्निमध्यतः । हृदे च शिशिरे चन्द्रपीयूषाप्यायिताऽभवत् ॥

वर्षरात्रीषु धाराभिः सह वारिधरा पुनः । सौदामिनी च ददृशे तमसि स्तिमिताकृतिः

पाणिपादेन पद्मानि मुखेन च कलानिधिम् । प्रदर्शयत्यनायासान्नित्ये सा हैमनी निशाः

नीवारबीजदानेन सा मृगानप्यपोषयत् । अज्ञातहिसाभिभवानाश्रमोपान्तवर्तिनः ॥

कृतालवालसलिलैः सुवालाकलशाहृतैः । वात्सल्याद्वर्द्धयामास पूर्णापूर्णाऽऽश्रमपादपान्

प्रदक्षिणां कृतवती शोणशैलं गिरीन्द्रजा । सा मनोरथसंसिद्धयैर्नित्यं सह सखीजनैः

पञ्चाक्षरीं जजापैषा शिवस्तोत्राण्युदैरयत् । दध्यौ च देवं मनसा शोणपर्वतरूपिणम्

अनुदिनमरुणाचलेश्वरं सा प्रणतवती विहितप्रदक्षिणाद्यैः ।

शिवनिगमविधानवेदिनी सा व्यरचयदद्रिसुता चिरं तपस्याम् ॥७८॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनं

नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

देव्यास्तपश्चर्यायांदुर्गाकृतमहिषासुरवधवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

तावत्कुतश्चिदाकर्ण्य तत्रस्थां महिषासुरः । अवज्ञातसुरारातिर्विध्वंसितपुरन्दरः ॥१॥
सर्वलोकजयी सिद्धविद्याधरभयावहः । दुर्निग्रहो वरादासीच्छस्त्रैरखिलैरपि ॥
तोक्षणानामपि शापानामप्यगोचरतां गतः । दर्पद्भिर्दानवदैतैः कौणपैश्च निषेवितः
दूषको मुनिपत्नीनां धर्ममार्गोपघातकः । बलात्पुलोहो नमुचेवृत्रादपि बलाधिकः ॥

हिरण्यकशिपोर्वश्यो हिरण्याक्ष इवाऽपरः ।

तां विलोभयितुं काञ्चित्प्राहिणोत्तिकल दूतिकाम् । ५ ॥

ततः सा तापसीवेषधारिणी गिरिजां प्रति । सखीसमक्ष एवेदमुवाचाऽनुचितं वचः
अरारु भीषणे भीरो निवसस्यत्र किं वने । विहर्तुं मुचिता रम्येष्ववरोधनवेश्मसु ॥
किमर्थं वाऽद्य चित्तं ते यौवने भोगनिःस्पृहम् । निवेशितं तपसिच दैवतैरपि दुष्करे
हंसतूलमयीं शय्यां मुक्तामयवितानिकाम् । हित्वा किमितिमुद्रङ्गिमुप्यतेपरुषाश्मसु
तपोजडोमृडोदिष्टप्राग्नेवास्तित्वयोज्झितः । तवानुरूपो नैवान्योविद्यतेदिविषत्सुच

किन्तु त्रैलोक्यनाथोऽस्ति महिषो दानवेश्वरः ।

यदि द्रक्ष्यसि तं सुभ्रु ! त्यक्ष्यस्येव क्षणान्तपः ॥ ११ ॥

किं निह्वेन नन्वेष श्रुत्वा सर्वं चिरात्प्रभुः । स प्राहिणोदुपानेतुं दूतिकां मांस्मरातुरः
इत्यत्यन्तविरुद्धतां ब्रुवाणामसमञ्जसम् । देव्याश्चित्तस्थितिज्ञात्वा विजयानिरकासयत्
सा चातिरोषेण कृतप्रतिज्ञा दैत्यरूपिका । गत्वा विदितवृत्तान्तमकरोन्महिषासुरम्
सोऽपि तत्सर्वमाकर्ण्यरुषाऽतीवारुणेक्षणः । देवीं जिघृक्षुरभ्यागाद्वृतोदैतेयकोटिभिः
स्यन्दनैर्द्विरदैरश्वैः पत्तिभिश्च समन्ततः । भुवमाच्छादयामास ध्वजैश्च गगनान्तरम्
क्ष्वेलितैर्वाद्यघोषैश्च नभःस्फुटदिवाऽभवत् । पादाघातैश्च दैत्यानां विदद्रे वसुधातलम्

एकोनविंशोऽध्यायः]

* दैत्यानां युद्धाथ मामगनम् *

७८५

करालो दुर्द्धरस्तस्यविचक्षणविकरालकः । बाष्कलोदुर्मुखश्चण्डः प्रचण्डश्चाऽमरासुरः
महाहनुर्महामौलिरुद्रास्यो विकटैक्षणः । ज्वालास्यो दहनश्चेमे सेनान्योऽग्निप्रतस्थिरे
कोलाहलमिमं श्रुत्वा देवी नियमविघ्नतः । शङ्किता दैत्यरूढतैः दुर्गामादिशतिस्रसा
साऽरुणाद्रिहोद्रोण्यामधिरूढा मृगाधिपम् । दीप्तायुधधरैर्दोभिः कालिकेव महीं गता
घनाघनरवोदग्रं सिंहनादमचीकरत् । स्फुरदन्तच्छदोपान्तं वलगदङ्गुलिपल्लवा । २२ ॥
स्वाङ्गेभ्यो योगिनीचक्रमातरोऽप्यसृजन्रुषा । देव्याः प्रियायदैतेयसंहारार्हाः सङ्ग्रहाः
काश्चित्तवाऽरुणच्छायादण्डिन्योहंसवोहताः । मुखैश्चतुर्भिराजमुःकोपप्रस्फुरिताधरैः
निर्ययुःकाश्चनक्रुद्धज्वलत्त्रिशिखपाणयः । निस्वनद्भूषणाः पंसलललाटा वृषवाहनाः
निर्जमुपरराः सेनासहिताः शिखिवाहनैः । शक्तिदण्डाभयाकराः शतशः षड्भिराननैः
निश्चक्रमुः परास्तार्क्ष्यमधिरुह्याधिकक्रुधा । शङ्खचक्रधराः सूर्यचन्द्रमोभ्यां दिवोयथा
प्रतिष्ठन्ते तथा व्याघ्रवाहाः कुचलयत्विषः । पात्रैः सद्गर्वराजैर्विभ्रत्यो मुसलं हलम्
रोषाऽरुणसहस्राक्षो बलशृङ्गिपवाहनाः । प्रतिस्थिरे शातकोटिशतकोटिधराः पराः ।
अश्वारूढाः समापेतुरेकाः सौदामिनीनिभाः ।
खड्गखेटकधारिण्यः कोपेन कपिलाननाः ॥ ३० ॥

ताश्चकोटिचतुःषष्टिमसुरानाश्रमाद्बहिः । अरुन्धन्प्रसभंध्वान्तराशीनिवरवेस्तिवषः
ततश्च योगिनीचक्रदानवानीकयोर्मिथः । प्रावृत्तं रणं घोरं मुष्टामुष्टि कचाकचि ॥
सायकैर्योगिनीमुक्तैर्दलिता दैत्यमौलयः । आच्छादयन्महीपृष्ठं स्थलजानीव सर्वतः
प्रससू रक्तसरितो लगत्कैशिकशैवलाः । लुठद्विपाठगतीनाः स्मेरैर्देवामुखांश्चुजैः ॥
वेतण्डतुण्डान्यारुह्य सौधानिवपिशाचिकाः । प्रचण्डताण्डवाः पोतरक्तमद्याश्चकाशिरै
कपालदैत्यवीराणामघासुरसृगासवान् । कीडडुमहकाकारैर्दामरैर्योगिनीगणाः ॥ ३६ ॥
परिजह्नुस्तथान्त्राणि कङ्कोवाः पाशशङ्कुशः । क्षुधिता अपि मांसा निसरात्तन्मयजडुः शिवाः
सिद्धविद्याधरोन्मुक्तमन्दारप्रसवासवैः । इयाय शान्ति भूरेणुः सङ्ग्रामे क्षोभसम्भवः
विरेजुर्गमितीमुक्तैर्दहलनैर्द्विधां हयाः । अमर्षातिशयोक्तिभ्यैः शल्यैः शल्यमृगाद्भिव ॥
दण्डैः केचित्तपरे शूलैर्निशितैः केऽपि शक्तिभिः ॥

चक्रैरन्ये हलैरेके कतिचिच्छतकोटिभिः ॥ ४० ॥

योगिनीनां परे खड्गैर्दलितादानवेश्वराः । निःशेषतामुपाजमुर्विनासेनाधिपान्निजान्
ब्राह्मीस्वयमुपागम्यविहितायोधनाऽवधीत् । करालविकारालेनदण्डेनज्वलिताचिरात्
माहेश्वरी त्रिशूलेन सुचिरं कृतसङ्गरा । चकतं दुर्द्धरस्याऽऽशु मूर्द्धानमतिरोषणा ॥
कथालुलावकौमारीचिक्षुरासुरमस्तकम् । चक्रेणचालुनान्मौलिविकरालस्यवैष्णवी
बाणकलस्याऽऽशु वाराही मुसलेनाऽलुनाच्छिरः ।

दुमुं खंचाऽऽशुवज्रेण व्यधादैन्योगतायुषम् ॥ ४५ ॥

ख्यातंयस्याश्चनामेदंतयोरेवनिदूषनात् । चामुण्डाचण्डमुण्डौचमण्डलाग्रेणचिच्छदे
प्रचण्डचामरौ वीरौ महामौलि महाहनुम् । उग्रास्यविकटाक्षौच ज्वालास्यदहनावपि
अनुजग्मुः क्रुधा यान्तं युद्धाय महिषासुरम् । कालनेमिप्रभृतयोविप्रचित्तिमिवासुराः
शिरस्त्रवन्तो रथिनः सुनिपङ्गा धनुर्धराः । उद्धूतकटकाः प्रापुर्गुहभूमिं चलद्भ्रुवजाः
समन्तात्पूरितदिशः सिंहनादैर्भयङ्करैः । पृषत्कवर्षिणो मातृमण्डलान्यभिदुदुधुः ॥

ताश्च तैर्बलिभिः कृत्वा सङ्ग्रामं निस्सहत्वतः ।

दुर्गां प्रपेदिरे देवीं शरणं सिंहवाहनाम् ॥ ५१ ॥

उक्त्वा मायालुलायस्य दुर्जयत्वं दुरात्मनः । देवीं तां तुष्टुदुर्गामेवंसप्ताऽपिमातरः
योगनिद्रेतिरूपेण विष्णोर्नयनपद्मयोः । त्वया निलीयते देवि मधुकार्येव लीलया ॥
अमूमुहस्तं न तथा मातश्चमधुकैटभौ । कथं जघान तौ विष्णुस्तयोरेवाभ्यनुज्ञया ॥

त्वं कौशिकी न चेज्जाता मृत्युः शुम्भनिशुम्भयोः ।

कथं तु लोकपालानामैश्वर्यं देवि एष्यति ॥ ५५ ॥

विन्यर्वासनिविन्ध्येनकिमवन्ध्यंकृतंतपः । यत्र मैत्रीकिरातीभिरपिलभ्यात्वयासमम्
कापिशायनमापीतं धनदोषायनीकृतम् । त्वयाऽम्ब नीतं दैत्यानां रसैर्नियतमानवैः ॥
ब्रह्मणः सृष्टिशक्तिस्त्वं स्थितिशक्तिर्मधुद्विषः । अम्ब संहारशक्तिश्चरुदस्यापिप्रगल्भसे
यशोदानन्दजाता त्वमेकानंशेति नामतः । कंसाद्यसुरसंहारे हरेः साह्यं करिष्यसि ॥

त्वं विद्या त्वं महामाया त्वं लक्ष्मीस्त्वं सरस्वतो ।

एकोनविंशतितमोऽध्यायः] * दुर्गाकृतमहिषासुरवधवर्णनम् *

त्वं देवी पार्वतीशाऽपिदुर्गे किं वा न जायसे ॥ ६० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

स्तोत्रेणाऽनेन मातृभ्यो दुर्गां दत्ताभयास्वयम् । महिषासुरयुद्धायसन्तुष्टान्निर्ययौतदा
प्रचण्डमण्डलाग्रेण भिण्डपालेन चामरम् । महामौलि क्षुरिकया कर्षरेण महाहनुम्
उग्रवक्त्रं कुठारेण शक्त्या विकटचक्षुषम् । ज्वालामुखं मुद्गरेण दहनं मुसलेन च ॥ ६३
निहत्य महिषस्याग्रे सरोषं युध्यती स्वयम् । सिंहनादंमहाघोरं चक्रेण मुदिताशया ॥
अथात्यमर्षितो दुर्गा विशिखैर्महिषासुरः । विव्याध फालफलके स्तनयोर्गण्डयोरपि
ततो दुर्गाऽथ संरम्भात्प्रजहराऽसुरेश्वरम् । बाह्वोर्वक्षसि वक्त्रेचतुरप्रैःप्रज्वलत्फलैः
ततो दैत्यस्त्रिभिर्दुर्गां जघानविशिखंमुखे । पञ्चभिः पञ्चभिर्बाह्वोर्द्व्याभ्यां चनेत्रयोः
एकेन सारथि रथानष्टभिः कार्मुकैःत्रिभिः । चतुर्भिश्चध्वजंतस्यदुर्गाचिच्छेदसायकैः
पदातिरथ दैत्येन्द्रः शतघ्नोर्ज्वलदाकृतिम् । कालदण्डप्रतीकाशां दुर्गां प्रतिविमुक्तवान्
हाहाकुर्वत्सु देवेषु विद्राणे मातृमण्डले । तामापतन्तीमादाय दुर्गां जग्राह लीलया ॥
कृपाणमङ्कुशं पाशंभुशुण्डोकरवालिकाम् । शङ्कुं शक्तिं गदांचक्रंतोमरंफलकंसृणिम्
परश्वधं भिण्डपालं पट्टिशं लगुडंचसः । दुर्गां प्रति विचिक्षेपक्षयाभ्योदइवाऽशनिम्
आपतन्त्येव शस्त्राणि क्षिप्तान्यादाय वैरिणाम् ।

बभञ्ज पाणिभिः स्वैरं करिणीवेश्मुकाण्डकम् ॥ ७३ ॥

दुर्गोपवाह्यः सिंहोऽपि लाङ्गूलाग्रेण मुद्रितम् । दंष्ट्रया दारयामास प्रहरन्नखपङ्कजैः
क्षणं सिंहःक्षणंक्रोडःक्षणंव्याघ्रःक्षणंगजः । क्षणं च महिषोभूत्वादित्योदुर्गामयोधयत्
महिषोऽथविषाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यामत्यमर्षितः । ताडयामाससिंहंचदेवीमपिमुहुर्मुहुः
क्षणं गगनमध्यस्थः क्षणं प्राप्नोमहीतले । क्षणं दिक्षु भ्रमन्प्राप्तःक्षणं चाऽदृश्यतांगतः
प्रार्थिता मातृचक्रेण दुर्गा महिषदानवम् । अमोघेन त्रिशूलेन दारयामाससस्मिता ॥
मुक्तघर्घरनिर्घोषो यावत्प्रातिदानवः । तावदस्य हठेनाङ्घ्रिस्कन्धपीठे न्यवेशयत् ॥
कण्ठपीडनतो यातजीवितस्याऽमरद्रहः । छिन्नं मूर्द्धानमादाय पाणिनाऽथ ननर्त्त सा
इतिदुर्गया समिति कासरासुरे दलिते समस्तभुवनैककण्टके ।

ननुतुः सुराः प्रजह्नुर्महर्षयो ववृषुश्च दिव्यकुसुमानि वारिदाः ॥ ८१ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे देव्यास्तपश्चर्यायां दुर्गाकृतमहिषासुर-
वधवर्णननामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

विंशतितमोऽध्यायः

पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरस्तुतिवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

अहो महिषदैत्यस्य दुराचारत्वमोदुशम् । अहो दुरितहारिण्य दुर्याशश्च पराक्रमः
एवं तया भद्रकालया निहते महिषासुरे । किं चकारगिरीन्द्रस्त्रनन्दिनीतपसिस्थिता
नन्दिकेश्वर उवाच
अनन्तरं सा हस्तेन दधतीदैत्यमस्तकम् । ननाम गौरीमन्येन पाणिना खड्गधारिणा
अथ हर्षेण नृत्यन्तीं तामालोक्यदयार्द्रया । दृष्टया देवी जगादैनान्दन्तांशुद्योतिताम्बरा
त्वयाऽतिदुष्करं कर्म निमित्तं विन्ध्यवाससिनि । जातं तव प्रभावेण निःप्रत्यूहचमे तपः
अथैतन्माहिणं शीर्षमपवित्रं भयङ्करम् । जगत्पवित्रचारित्र्ये त्यक्तुमर्हसि हस्ततः ॥

इति गौर्योदिता दुर्गा जुगुप्साकुलमानसा ।

मूर्ध्निस्तस्य निपाताय व्यधुनोद्वहृशः करम् ॥ ७ ॥

तीर्थमुत्पाद्यतां देवि नवं पापविनाशनम् । तस्मिन्निमज्जनाद्दुर्गं प्रायश्चित्तं भविष्यति
इतीरिता गौतमेन दुर्गा दुरितशङ्किनी । स्नपयामास खड्गेन शिलापट्टमश्रयसा ॥ ६ ॥
पातालवधि निर्मितात्पापणतलतस्ततः । उद्गृभ्मत्तरङ्गभ्रमः सञ्चितमिव निर्मलम्
ममज्जसाऽपिगम्भीरेतस्मिन्ममसिपावने । नमःशोणाद्रिनाथायेत्युतवामन्मनुत्तमम्
तावन्महिषकण्ठस्थं लिङ्गं तद्गलितं तले । तदेप्रतिष्ठितं जातं पापनाशनसञ्ज्ञया ॥ १२ ॥

विंशतितमोऽध्यायः]

पावतीकृताऽरुणाचलस्तुतिवर्णनम्

७८९

उन्ममज्ज ततो दुर्गा तीर्थाम्भोधूतकलमया । निपपाताऽथ तत्पापेर्महिषासुरमस्तकम्
कृतप्रदक्षिणा नत्वापापनाशनमीश्वरम् । पुरस्तादस्ति सां गौर्या गौतमेनाभिनन्दिता
एवं प्रत्यक्षनिरतपापां तां वीक्ष्य पार्वती । जगाद दीर्घतपसं जगतीधरनन्दिनी ॥ १५ ॥
महिषासुरसंहारेऽञ्जसा स्वनुमतिः कृता । विन्ध्यवासिनीयमहो दुष्टमाहिषविग्रहम्
गृहीत्वा भक्षयामास तस्यलिङ्गमिदं शिवम् । प्रायश्चित्तं ततो ब्रहि ममाऽपिमुनिचाम
गौतम उवाच

देवि सर्वं जगत्सर्गस्थितिसंहारकारिणी । त्वद्ध्यानमेव जगतां सर्वपातकनाशनम् ॥
अथापि लौकिकं वृत्तमवलम्ब्य त्वयेरितम् । स्वकृतापि हि मर्यादानमहद्भिर्विलङ्घ्यते
अन्तःकरणकालुष्यक्षालिनी काचनक्रिया । कथ्यतेऽद्य मया मातरवधो न विप्रोद्यताम्
अरुणाद्रिरयं साक्षादनलाद्रिस्तिरोहितः । ज्वलतिज्योतिषास्वेनकृत्तिकापूर्णमानिशि
तत्सपर्यातपश्चर्याकार्याकात्यायनि त्वया । तज्ज्योतिर्दर्शनात्सर्वमभीष्टं तव सिध्यति
इत्युक्ता गौतमेनाम्बा तदा प्रमृतिदारुणा । इयं च शिवभक्ता हि शिवपूजारता तदा ॥
तपश्चचार पञ्चानामन्मनां मध्यमाश्रिता । चतुर्णां शिखिनां मध्येस्थितासूर्यनिविष्टकृ-
रेजे हंमी शलाकेव द्योतमाना गिरीन्द्रजा । अथाकृष्टेव पार्वत्याः प्रेमपाशैर्निरायतैः ॥
साकार्तिकीपौर्णमासीसमापेदेशु भा तिथिः । ततस्तस्य दिनस्यान्ते शृङ्गे शोणमहीभृतः
अदर्शि किमपि ज्योतिरनुपाधिकवैभवम् । तदर्थोपगतैर्ब्रह्मभुभिर्द्वासवादिभिः ॥
उपास्यमानमभितो देवैर्दिव्यर्षिसङ्गतैः । तदनिन्धनमस्नेहमदशावर्तिसम्भवम् ॥ २८ ॥
महाप्रदोपमालोक्य विस्मयम्प्राप पार्वती । कृतप्रदक्षिणा साऽथ प्रणमन्ती पदेपदे ॥

अरुणाद्रीश्वरं नाथं तुष्टा तुष्टाव शैलजा ॥ २६ ॥

नमस्ते मेरुचापाय कैलाशाचलवासिने । नीहारशैलजामात्रे शोणक्षमाधररूपिणे ॥
वरुणादिसुरार्च्याय तरुणादित्यवर्चसे । अरुणाचलनाथाय करुणामूर्त्त्येनमः ॥
जय जह्नुसुताचन्द्रलेखालङ्कृतशेखर । सौन्दर्यमोहिताशेषमुनिपत्नीजनाशय ॥ ३२ ॥
जय शैलसुतासङ्गसम्भृतानङ्गवैभव । मायानारायण भोगक्रीडाभ्रेडनपण्डित ॥ ३३ ॥
जयसन्ध्यासमोपेतसम्भृतानन्दताण्डव । जयगीर्वाणगन्धर्वसिद्धविद्याधरार्चित ॥ ३४ ॥

जय हेरम्बजनक ! जय षण्मुखवत्सल ! ।

जय हैमवतीप्रार्थ्य ! जय पार्थिवदुर्लभ ! ॥ ३५ ॥

इतिस्तुत्वा मुहुस्तस्मिञ्ज्योतिषि न्यस्तलोचनाम् ।

दृष्ट्वा देवीं दयाव्याजाद्विलिल्ये वृषभध्वजः ॥ ३६ ॥

लयित्वा निजमास्थाय रूपमुत्कटसुन्दरम् । आस्थायवृषभं दिव्यममं दृष्ट्वा शिवां शुभाम्

मानातिरेकादपहाय सर्वमैश्वर्यमेवं तपसि प्रवृत्ताम् ।

मुग्धां पुनः सान्त्वयितुं गिरीशः प्रचक्रमे पर्वतराजपुत्रीम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथममाहेश्वरखण्डान्तर्गते

द्वितीये कौमारिकाखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वर-
स्तुतिवर्णनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशतितमोऽध्यायः

शिवकृतं पार्वती प्रशंसनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

तदा ब्रह्मा सरस्वत्या महाविष्णुश्च पद्मया । शक्रः पुलोमसुतया परे दिक्पालका अपि
गन्धर्वाप्सरसांसङ्गा वसवोऽपि सुरा अपि । त्रयस्त्रिंशत्कोटिगणाः परे मुनिगणा अपि
एकोदशमहारुद्रा आदित्या द्वादशाऽपि च । भैरवाश्च पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः
यक्षरक्षोरगा भूता ये चाऽन्येशिवकिङ्कराः । सन्तोषभाजः सर्वेऽपि विकटाकारवेष्टिताः
परिवार्य महेशानं समाजग्मुः सहस्रशः । तद्वीराशंसनं दृष्ट्वा योगिनीदानवैः कृतम् ॥
अतीव विस्मयं भेजुः सर्वे कल्पान्तभीषणम् । कृतसान्निध्यमालोक्य देवमानन्दयन्त्युमा
चिररात्रप्ररूढां च तद्वियोगव्यथां जहौ । रोमाञ्चिता खिन्नमुखी वेपमाना घनस्तनी
पादाङ्गुलीषु नयने विनिवेशयति स्म सा । वृषभाद्वरुणाऽथ गृहीत्वैनां करे शिवः ॥
स्मितशारीरकण्ठश्रीप्रणयेनैवमब्रवीत् ॥ ८ ॥

शिव उवाच

व्याकुलीक्रियते देवि ! किमेवं कारणं विना ॥ ६ ॥

सर्वैराराधनीयेति मयाऽऽपि घटितोऽञ्जलिः । किं वेत्स्यावयोरैक्यं ज्योत्स्नाचन्द्रमसोरिव
अनादिसिद्धदेवेशि तवेदं मौग्ध्यमीदृशम् । क्वेदं शिरीषमृदङ्गि ! शरीरं ते गिरीन्द्रजे
तपः समाश्रयश्चेति क्व कर्कशजनोचिताः ।

नारायणोऽहं लक्ष्मीस्त्वं ब्रह्माऽस्मि त्वं सरस्वती ॥ १२ ॥

वारुणीत्वं फणीन्द्रोऽहं रोहिणीत्वमहं शशी । स्वाहात्वं हृष्यवाहोऽहं सूर्योऽहं त्वसुवर्चला
जाह्नवी त्वं समुद्रोऽहं मेरुस्मि त्वमुर्वरा । पुलोमजा त्वं शक्रोऽहं त्वं रतिश्चित्तभूरहम्
बुद्धिस्त्वं राजराजोऽहं त्वं शमाऽहं समीरणः ।

पाथोधिपोऽहं वीचिस्त्वं प्रकृतिस्त्वं पुमानहम् ॥ १५ ॥

विद्यात्वं वेदितव्योऽहं वाक्त्वमर्थोऽपि पार्वती । ईश्वरोऽहं मदंशाऽसित्वयैवाज्ञास्वरूपया
सृष्टिस्थित्युपसंहारविधानानुग्रहेश्वरे । न भेदोऽतस्त्वया कार्यः पृथग्ननवदावयोः ॥
चित्प्रकाशात्मनोर्देवि स्वेच्छाधृतशरीरया । व्याकुलीकुरूपेश्वद्वृथैवेष्ट्यायसे हि माम्
दृष्टाप्रतिक्रियातस्य क्रियते याऽधुना मया । इत्युक्तवेशो निषण्णस्तां पार्श्वदेशे न्यवेशयत्
गौरीं स्वकीय एवाङ्गे गूहमानामिव हिया । अङ्गद्वयंतयोरैक्यमगात्प्रेम्णा च लीनयोः
अर्थद्वयमिवाऽह्माय सन्निकर्षोऽपलम्भतः । अर्थैकपूर्णधवलमर्थे सिन्धूरपाटलम् ॥ २१ ॥
तद्विचित्रमभूदङ्गं शिवयोरेकतां गतम् । अर्थे कुन्तलदामार्घहारमध्ये तु कुञ्चिका ॥
अङ्गादर्थेन्दुचूडस्य वपुरर्थेन्दुकूलितम् । एकनूपुरताडङ्गपरिहार्यं मनोहरम् ॥ २३ ॥
एकपिङ्गलसध्रोचो गात्रमेकस्तनं बभौ । देव्यै दत्त्वा च धामार्थं वामदेवो जगादताम्
अवकाशो रूपो देवि मा भूरतः परंतव । स्तन्यार्थिनं गुहं हित्वा याताऽसितपसेयतः
तदपीतस्तनीनाम्ना निवासाऽत्र ममान्तिके । त्वामपीतस्तनीं देवीं शोणाद्रीशं च मामपि
जनाः सर्वे समाराध्य रमन्तां भोगमोक्षयोः । इयं त्वदंशजा देवी दुर्गामहिषसूदिनी
अत्रैव सन्निधत्तां तु मन्त्रसिद्धिप्रदा नृणाम् । खड्गतीर्थमिदं पुण्यं सकृदेव निमज्जनात्
सर्वरोगहरं सामस्तु सर्वाघनाशनम् । प्रवालगिरिनाथश्च देवोऽयं पापनाशनः ॥ २६ ॥

भक्तिश्रद्धावतां नृणां भूयास्तां भूतये भृशम् । अयं च गौतमो देवित्वदनुग्रहभाजनम्
तपोनुरूपं भजतां लोकेश्वाचन्द्रतारकम् । इमाश्च मातरः सप्त सप्तलोकैकमातरः ॥ ३१ ॥
अद्यप्रभृति कुर्वन्तु सान्निध्यं जगतां श्रियै । शास्तारो भैरवाःक्षेत्रपालका वटुका अपि
अरुणक्षेत्र एवाऽत्र नित्यं कुर्वन्तु सन्निधिम् । अत्रऽहमरुणक्षेत्रे निवसाम्यरुणाह्वयः

त्वयाऽप्यरुणया देव्या स्थातव्यं करणाद्रया ।

ईप्सिनामरुणादेवौ सान्निध्यं कुरुतो यतः ॥ ३४ ॥

तदस्मिन्नरुणक्षेत्रे सुलभाः सर्वसिद्धयः ॥ ३५ ॥

इदं कृतं पर्वतराजपुत्र्या प्रसादनं शोणगिरीश्वरस्य ।

शृणोति यः स द्विषतो विधूय स्वर्गापवर्गौ सुलभावुपेयात् ॥ ३६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवकृतपार्वतीप्रशंसनवर्णनं

नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशतितमोऽध्यायः

वज्राङ्गदस्यराज्ञोवृत्तान्तवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

स्वामिन्नित्यशिवानन्दभगवन्नन्दिकेश्वर ।

आह्लादितोऽस्मि शोणेशमाहात्म्यसुधया त्वया ॥ १ ॥

कथं वज्राङ्गदः पाण्ड्यराजः शोणव्यतिक्रमम् । चक्रं कथं तद्भक्त्यैवप्राप्तवान्सम्पदं पुनः
कथं विद्याधराध्रीशौकान्तिशालिकलाधरौ । दुर्वासःशापनिर्विद्धाववितौ शोणशम्भुना

नन्दिकेश्वर उवाच

दीर्घायुव्यत्वसाफल्यं लब्धवांस्त्वं मुकण्डुज । यदि यं स्थेयसी भक्तिर्भवतो भूतनायके

वक्ष्ये वज्राङ्गदोदन्तं वृत्तं विद्याभूतोरपि । यतोऽभून्महितो लोके शोणाद्रीश्वरवैभवः
आसीद्वज्राङ्गदो नामपुरापाण्ड्येषु पार्थिवः । आस्ते यस्य भुजस्तम्भेव सुधासालभञ्जिका
धार्मिको न्यायविज्ज्ञाता गम्भीरो दक्षिणः क्षमः ।

शान्तो विनयवान्धीमानेकदारव्रतः कृती ॥ ७ ॥

शिवपूजार्चनरतः श्रीमाञ्छीलवतां वरः । पृथ्वीमासेतुकेदाराच्छशास जितशात्रवः ॥
कदाचिन्मृगयाध्याजात्स चरन्सुतुरङ्गमः । अरुणाचलपर्यन्तं कान्तारं समगाहत् ॥
स तत्र बहलामोदं कञ्चित्कस्तूरिकामृगम् । दृष्ट्वा तमन्वक्तुरणं प्रावर्तयत् कौतुकात्
स मृगोऽनुदुतस्तेन अभितः शोणपर्वतम् । प्रादक्षिण्यात्परीयाय पपात च मनोजवः
ततः स भग्नसारोऽपि राजा जातश्रमश्चरन् । पपात वाहाद्विच्छायः क्षीणपुण्यश्च्युतः
अज्ञातकारणेनैवं मातङ्गेनेव पीडितः । नाज्ञासीत्क्षणमात्मनं राजाग्रहगृहीतवत् ॥
अचिन्तयच्च कोऽयं मे निर्हतुः सत्त्वविप्लवः । कङ्कगतः स ह्यकस्मान्मे उपवाह्यस्तुरङ्गमः
इति चिन्ताकुले तस्मिन्स्तज्ज्ञानेऽप्यपटीयसि । तडित्तज्जटालेव सहसा द्यौरदृश्यत ॥
निरीक्षमाण एवाऽस्मिन्निहत्वा तिर्यक्कलेवरम् । तूर्णं तुरङ्गसारङ्गौ खेचरत्वमुपागतौ ।
किरीटिनौ कुण्डलिनौ हारकेयूरधारिणौ । क्षौमान्तरीयोत्तरीयौ स्रग्विणौ च विरेजतुः
अवोचताञ्च नृपतिमाश्चर्याकृष्टमानसम् । हरन्ताविव दन्तांशुजालैस्त्वस्यात्तिजं तमः
राजन्नलं विषादेन शोणाद्रीशप्रभावतः । एतां जानीहि सञ्जातां नवां नौ चेदृशीं दशाम्
तदोवाच तयोः किञ्चिदाश्वस्तश्च पार्थिवः ।

कृताञ्जलिरभाषिष्ट तावुभौ विनयान्वितः ॥ २० ॥

कौ युवां निर्मितो याभ्यामभिषङ्गो ममेदृशः । भद्रौ भणतमार्त्तानां त्राणं हि महतां गुणः
इति तेन कृते प्रश्ने तमुवाच कलाधरः । राजानं जनिताश्चर्यं निर्दिष्टः कान्तिशालिना
अवेहि राजन्नावां हि पुरा विद्याधरेश्वरौ । परस्परातिसौहार्दौ वसन्तमदनाविव ॥
एकदा तु सुवर्णाद्रेः पार्श्वं दुर्वाससो मुनेः । तपोवनमगच्छाव मनसोऽपि दुरासदम्
क्रोशेद्वां तपसस्तस्य शिवाराधनसाधनीम् ।

पुण्डो ज्ज्वलामपश्याव पुण्यामारा मवाटिकाम् ॥ २५ ॥

विनीतावप्यसञ्जातौ तत्त्वोचितसुधीगणौ । प्राविशाव तदुद्यानं प्रसूनावचयोत्सुकौ ॥
 स्थलस्थितस्यसौहार्दात्कान्तिशाल्यतिगर्वितः । सञ्चचारमुहुःपादन्यासैराश्रयन्महीम् ॥
 अहन्तु तत्र पुष्पाणां गन्धातिशयमोहितः । विकस्वरेषु पुष्पेषु न्यस्तहस्तो दुराशयः
 ततःशाण्डिल्यमूलस्थोव्याघ्रचर्मसनेस्थितः । दुर्वासास्तपसांराशिर्ज्वलन्निवहुताशनः
 अमर्षोत्कर्षनोरन्ध्रस्पन्दमानाधरच्छदः । करालभृकुटीबन्ध आरालितविशालभूः ॥
 सरषोऽभूत्तेजसाढ्योघर्मतन्तुरविग्रहः । दहन्निव दृशा पश्यन्नभर्त्सयत नौ मुनिः ॥
 आः पापौ प्रच्युताचारौ कौ युवामतिगर्वितौ । ज्वलतः कोपवह्नेर्भेशलभत्वमुपागतौ
 तपोवनमिदं मत्कं पावनं भूतभावनम् । पादैर्नस्पृशतः काऽपि सूर्याचन्द्रमसावपि ॥
 पुरवैरिसपर्यायाः पर्यायकमिदंवनम् । न स्पन्दतेऽत्रवातोऽपि न लिप्यन्तेऽत्रषट्पदाः ॥
 तदेतत्पादसञ्चारैर्दूषयन्नेषपातको । हयो भवतु भूलोके परवाह्यत्वपीडितः ॥ ३५ ॥
 अपराऽप्ययमत्युग्र पयत्वचलकन्दरे । प्रसूनगन्धलोभाद्यो गन्धसारङ्गतां गतः ॥ ३६ ॥
 इति तेनोग्ररोषेण शापव्रजे निपातिते । तत्क्षणाद्विगलद्गर्वावां तं शरणं गतौ ॥ ३७ ॥
 अभिधाय च तं देवमाहिताङ्घ्रिपरिग्रहेः । अमोघ एषत्वच्छापस्तदस्यान्तोनिवेद्यताम्
 अथाऽतिदीनमनसावावामालोक्य पार्थिव ! ।

सानुग्रहोऽभून्मुनिराट् कारुण्यादतिशीतलः ॥ ३६ ॥

अभाषतच मैवां भो भवतोःकाऽपिदुर्धियोः । शापस्यभविताशान्तिरुणाद्रेःप्रदक्षिणात्
 पुरा खलु पुरारानिरप्यतिष्ठन्नुभांसभाम् । पर्युपास्यतदिक्पालैरिन्द्रोपेन्द्रयमादिभिः
 तदा च देवदेवाय नन्दनारण्यदेवता । उपायनीकृतवती फलं किमपि पाटलम् ॥ ४२ ॥
 बाल्यात्कुतूहलाक्रान्तौ गजाननषडाननौ । पितरं तदयाचेतां लोभनीयतरं फलम् ॥
 अथ तावददेवस्तनयौ फलतर्षितौ । गोपयित्वा फलं पाणिसम्पुटेन कुमारकौ ॥

इमां समस्तां पृथिवीं लोकालोकेन वेष्टिताम् ।

यो वां प्रदक्षिणीकतुं मोष्टे तस्मै ददाम्यहम् ॥ ४५ ॥

इत्युक्तो पार्वतीशेन स्मयमानमुखेन्दुना । स्कन्दः प्रदक्षिणीकतुं मेदिनीमुपचक्रमे ॥
 लम्बोदरस्तु देवस्य शोणशैलाकृतेः पितुः । प्रदक्षिणं ततः कृत्वापुरस्तादेवतत्क्षणात्

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः] * कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनम् *

तद्दृष्ट्वा तस्य चातुर्यं हेरम्बाय त्रिप्रभकः । फलं वितीर्णवानस्मै प्रणयाघ्रातमस्तकः
 अद्यप्रभृति सर्वेषां फलानामधिनायकः । भवेत्यस्मै वरं दत्त्वा ह्येकदन्ताय शङ्करः ॥
 वभाषे च सभास्तारान्सर्वानपि सुरासुरान् । प्रसरद्दशनज्योत्स्नाकर्बुरीकृतमन्दिरः
 स्थावरोऽयं ममाकारः शोणाद्रियोऽस्य भक्तिः ।

प्रदक्षिणां वितनुने स मे सारूप्यभागभवेत् ॥ ५१

गिरेः प्रदक्षिणेनाऽस्ययस्यधत्तः पदेरुजम् । स सम्राट् सकलोत्कृष्टलभतेशाश्वतंपदम्
 इतिशासनतः शम्भोःशोणशैलप्रदक्षिणम् । विधायसर्वगीर्वाणालेभिरेस्वंस्वधीप्सितम्
 युवामपिमदोद्भूतमालिन्यौशिक्षितौमया । प्रदक्षिणेनशोणाद्रेः शापान्तोवांभविष्यति
 तिरश्चोरपि वां सिध्येदरुणाद्रेः प्रदक्षिणा । वज्राङ्गदस्य पाण्ड्यस्य नृपतेरनुबन्धतः

इत्यमर्षणमहर्षिमहाव्येः शापहालहलशोपितगात्रौ ।

पातितौ बहुलपातकभारात्क्षिप्रमश्वमृगजातिषु जातौ ॥ ५६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशोतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलप्रदक्षिणामाहात्म्ये वज्राङ्गद-

वृत्तान्तवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनम्

कलाधर उवाच

काम्बोजेषु हयो भूत्वा कान्तिशाली सुहृन्मम । अयासीदौपवाह्यत्वं भवतोरजपुङ्गव
 अहं च गन्धमृगतांगतः स्वाङ्गप्रसूतिना । सुगन्धिनामदेनाऽस्यसञ्चारं चाऽऽचरंगिरेः

धर्मात्मन्मृगयाव्याजदागतेन त्वयाऽधुना ।

आवां शोणाद्रिनाथस्य प्रापितौ हि प्रदक्षिणाम् ॥ ३ ॥

वाहारोहणदोषेण तवाऽऽसीदीदृशोदशा । पादप्रचारपुण्येन प्राप्तं नौ प्राक्तनं पदम् ॥
राजेन्द्र ! तव सम्बन्धादस्मात्तिर्यक्त्वबन्धनात् ।

मुक्तावावां स्वकं धाम प्राप्तौ स्वस्त्यस्तु ते सदा ॥ ५ ॥

इत्युदीर्योर्नजं धाम यियः सन्तं कलाधरम् । कान्तिशालिनं च राजाजगादरचिताञ्जलिः
एवं युवां शोणशैलशङ्करस्य प्रभावतः । शापार्णवं समुत्तीर्णौ कथं मे पुनरुच्छ्रयः
भ्राम्यतीव मम स्वांतमाधाय तद्वेक्षणम् । निर्यान्तीव मम प्राणास्तत्रदैवं बलोत्तरम्
कलाधरकान्तिशालिनावूचतुः

अवधारय निस्तारं कथयाव तवाऽऽस्पदम् ॥ ८ ॥

समाहितेन मनसा निर्धूतनिखिलाधिना ॥ ६ ॥

जगत्सर्गस्थितिध्वंसविधानानुग्रहेश्वरे । अरुणाद्रीश्वरे चित्तं निर्धेहि करुणानिधौ
प्रत्यक्षितं त्वयेदानीमस्य देवस्य वैभवम् । तिरश्चोरावयोरेतदीदृशत्वं वितन्वतः ॥
कुरु प्रदक्षिणां पादचारी मृगमदादृतैः । कल्हारैः पूजयेशानं देवं मृगमदप्रियम् ॥ १२ ॥
यावती तव सम्पत्तिस्तावतीमखिलां विभो । प्रकारगोपुरागारनवीकाराय कल्पय ॥
अचिरादेवसिद्धिस्ते भविष्यति गरीयसी । मनुमान्धातृनाभागभगीरथवदाधिका ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्थं निशम्य च तयोर्निजमेव धाम विद्याभृतोः सपदि संश्रुतयोर्नरेन्द्रः ॥

निःसंशयेन मनसा निरतस्तदानीं भक्ति बन्ध भगवत्यरुणाद्रिनाथे ॥ १५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनं नाम

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

स्वपुत्रायराज्यंसमर्प्यशिवभक्तोवज्राङ्गदराजासद्गतिजगामेतिवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्भवमाहात्म्यरत्नाकरसुधाकरम् । नन्दीश 'चित्रं' चारित्रं श्रुतं विद्याभृतोर्द्वयोः
कदा वज्राङ्गदः सिद्धः कथं देवमपूजयत् । कथं चान्वग्रहात्प्रह्वं देवस्तमरुणेश्वरः ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

निवर्त्तनेच्छां हित्वाऽथ नृपो निजपुरं प्रति । तस्यैव पादपर्यन्तेस्वस्य वासमरोचयत्
अथाऽस्य महती सेना बाह्मार्गानुसारिणी । प्राप्ता शताङ्गमातङ्गतुरङ्गभटसङ्कुला ॥
समदृश्यत भूपालस्तादृशो धैर्यसागरः । पुरोधोमन्त्रिसामन्तसेनापतिसुहृत्तमैः ॥
ततस्तामागतां सेनामवनीपतिरादृतः । अरुणाद्रेश्च सीमाया बहिरेव न्यवेशयत् ॥
स्वकीयमखिलं कोशं देशानपिमहाफलान् । शोणाद्रिनाथपूजायैकल्पयामासभक्तिमान् ॥
गौतमस्याऽऽश्रमाभ्याशेस्वयंकृततपोवनः । पुरोधोक्तः ससचिवः शिवार्चनरतोऽभवत्
रत्नाङ्गदाख्यं तनयं स्थापयित्वा निजे पदे । तत्प्रेषितैरपर्याप्तैः शोणेणं पर्यतर्पयत् ॥
परितः शोणशैलस्य परिपूर्णजलाशयान् । अग्रहारान्वहुफलान्ब्राह्मणेभ्योऽतिसुष्ठवान्
तेजसाऽरुणनाथस्य उवलनस्तम्भरूपिणः ।

धन्वप्रायेऽपि देशेऽस्मिन्दीर्घिकाः शतशो व्यधात् ॥ ११ ॥

सौन्दर्यशालिनोरात्मपरिवारवराङ्गनाः । सेवार्थं शोणनाथस्य दत्तवान्दीर्घदर्शनः ॥ १२ ॥
अथागतोऽगस्त्येन लोपामुद्रासखेन सः । अभ्यनन्द्यत शोणाद्रिनाथपूजापरायणः ॥
प्रत्यहं नवतीर्थाख्ये सरसि स्नानमाचरन् । पापनाशप्रवालेशौ प्रयतः पर्यपूजयत् ॥
महिषासुरसंहारकारिणीं मानवेश्वरः । नित्यमाराधयामास दुर्गां दुर्गातिहारिणिम्
प्रतिक्षणं ब्रह्मविष्णुपूज्यस्य लिङ्गरूपिणः । आदिदेवस्य विविधाः सपर्याः पर्यकल्पयत्
प्रत्युषस्युत्थितः स्नातः पादाभ्यामेवपार्थिवः । जपन्पञ्चाक्षरोमन्त्रमकार्पीत्त्रिप्रदक्षिणाम्
पौर्णमास्यांस कार्तिक्यां पार्वतीवल्लभप्रियाम् । महादीपोत्सवं चक्रे महितं भुवनत्रये
सुगन्धसारकल्हारकर्षजलपूरितैः । सहस्रैः स्वर्णकुम्भानामभ्यषिञ्चित्रियम्बकम् ॥ १६ ॥

प्रतिमासध्वजारोहपूर्वतीर्थोत्सवादिकम् । त्रैलोक्याभ्यर्हितं चक्रे रथारोहमहोत्सवम्
अङ्गं प्रदक्षिणं चाऽस्य विदधे विशदाशयः । योजनत्रितयायामव्यापिनः शोणभूभृतः
अरुणाचलनाथेति करुणामृतसागरः । अरुणाम्बासनाथेति तुण्डाव च मुहुर्मुहुः ॥२२॥
संलिप्य विधिधैर्द्रव्यैर्नित्यं पञ्चामृतादिभिः । आनर्च्ययद्गन्धसारपङ्कैः कर्पूरपाण्डुरैः
अपूजयत कल्हारैः स्रवन्मृगमदद्रवैः । प्रातरारभ्यशोणाद्रिनायकं गणरूपिणम् ॥२३॥
इतिवर्षत्रयं तस्य वासिनो वरिवस्यया । अरुणाद्रीश्वस्तुष्टः प्रत्यक्षत्वमगाहत ॥२५॥
नीहाराचलसङ्काशमारूढो वृषपुङ्गवम् । अन्वगासीनया देव्याकृतगाढोपगूहनः ॥२६॥
ब्रह्मर्षिभिर्वसिष्ठाद्यैर्नारदाद्यैर्महर्षिभिः । गणैर्निकुम्भकुम्भाद्यैः क्रियमाणजयस्तुतिः ॥
करुणासिन्धुकुलोलैः कमलावासवेशमभिः । कटाक्षपातैर्जगतां कालुष्यमिव वारयन्
दृष्ट्वा च देवदेवं तमष्टाङ्गं न्यस्य भूतले । प्रणनाम परं दृष्टो वज्राङ्गदमहीपतिः ॥२६॥
व्यज्ञापयच्च भूपालो मौलीकृतशताञ्जलिः । क्षालयन्निव दन्तांशुजालैस्तत्पादपङ्कजे ॥

वज्राङ्गद उवाच

देवेश यदहं मोहाद्वहुपातकसञ्चयम् । अचारिषं स एकोऽयंक्षम्यतामेव्यतिक्रमः ।
इतिवादिनमत्यन्तदीनमेव दयानिधिः । जगाद जगतीनाथो देवः शोणाचलेश्वरः ॥

श्रीमहेश्वर उवाच

मा भैषीर्वत्स भद्रं ते सन्त्यष्टौ मममूर्तयः । ताःसर्वाः सर्वजन्तूनामत्यर्थपरिकल्पिताः
पुरापुरन्दस्त्वं हि कैलासशिखरेस्थितम् । गर्वितोमामवामस्थाःस्तम्भितश्चतदामया
क्षणं गलितगर्वस्त्वं स्तम्भनाव्रीडितस्तदा । अयाचिष्ठाः शिवज्ञानमखिलैश्वर्यकारणम्
आदिष्टस्त्वं मया वज्रिन्नवतीर्याऽवनि भवान् ।

राजा वज्राङ्गदो भूत्वा लप्स्यसे मत्कृपामिति ॥ ३६ ॥

जातं ततःप्रभावेणक्षेत्रमेतन्मदास्पदम् । शिक्षितोऽतीवमुग्धस्त्वंभक्तोऽसिच परं मयि
अधुनाऽतिसपर्याभिस्त्वकृताभिरहर्निशम् । परितुष्टोऽस्म्यहंराजन्नतस्त्वांबोधयाम्यहाम्
खंवायुरनलो वारि भूः सूर्यशशिनौ पुमान् । इतिमन्मूर्तिभिर्विश्वंभासतेसचराचरम्
कालोहिकालयाम्यर्थान्सत्त्वानध्वनएवच । तत्त्वातीतःशिवश्चाऽहंनमत्तोऽस्तीहकिञ्चन

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः] * वज्राङ्गदसद्व्रतिवर्णनम् *

अपर्यन्तचिदानन्दसिन्धोर्मे केचिदूर्मयः । वेधोमुकुन्दरुद्रेन्द्रमुखानाहुर्दित्वराः ॥४१॥
वाणीलक्ष्मीक्षमाश्रद्धाप्रज्ञास्वाहास्वधादयः । असङ्ख्ये महाशक्तेमम विसृष्टिशक्तयः ॥

इयं मम महाशक्तिर्गौरी माया जगत्प्रसूः ।

अनयाऽऽच्छाद्यते विश्वं शश्वद्विस्तार्यतेऽपि च ॥ ४३ ॥

शक्त्याऽनयान्वितःसर्गरक्षासंहतिविभ्रमः । विचित्रमेतत्पश्यामि जगच्चित्रनिजेच्छया
अपवाहितमोहस्त्वं महिम्ना मे विचारय । आत्मानमविभिन्नं मे तरङ्गमिव वारिधेः
ततोमद्रूपशालिन्याआधिपत्यंक्षितेर्गतः । मत्प्रसादेन राजेन्द्रभुङ्क्ष्वभोगान्यथासुखम्
पुनः पुरन्दरत्वेन भुक्तदिव्यसुखश्चिरम् । मदेकरूपतां राजन्निश्चयस्त्वमवाप्स्यसि ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिते देवे राजा वज्राङ्गदःकृती । शोणेशं पूजयन्नेवसर्वान्भोगानवाप्तवान्
इत्थं ते कथितं साधोशिवभक्तविजृम्भणम् । प्रदक्षिणाफलं चैवशोणशैलस्यशाश्वतम्
किं वाचां विस्तरेणाऽत्र शोणशैलप्रदक्षिणा । महतामश्वमेधानां शतादपि विशिष्यते
विषुवायनसंक्रान्तिव्यतीपातादिपर्वसु । प्रदक्षिणाच्छोर्णागरेरसंख्येये फलं लभेत्
न क्षेत्रमरुणादस्तिनास्तिदेवोऽरुणेश्वरात् । नापि प्रदक्षिणादन्यद्विद्यतेऽभ्यधिकं तपः

इति कथयति नन्दिकेश्वरेऽस्मिन्पुलकितसर्ववपुर्मुक्कण्डुपुत्रः ।

मुहुरधिगतहर्षवाष्पवृष्टिर्महति निमग्न इवाऽभवत्सुधाब्धौ ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे वज्राङ्गदसद्व्रतिवर्णनं नाम

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ इत्यरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धः समाप्तः ॥

इत्यरुणाचलमाहात्म्यं सम्पूर्णम्

इति प्रथमं माहेश्वरखण्डं सम्पूर्णम्

शुभम्भूयात्